

הורות למתבגר עם לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית:

השוואה בין הורים דרוזים למתבגרים עם לקות אינטלקטואלית לבין

הורים דרוזים למתבגרים ללא לקות אינטלקטואלית במדדים לחץ,

תחושת קוהרנטיות ותקווה

מהא נאטור

בהנחיית ד"ר איריס מנור - בנימיני

עבודת גמר מחקרית (תיזה) המוגשת כמילוי חלק מהדרישות

לקבלת תואר "מוסמך האוניברסיטה" בחוג לחינוך מיוחד, הפקולטה לחינוך

אוניברסיטת חיפה

מחקר זה נערך בסיוע מענק מחקר מקרן שלם

הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית ברשויות המקומיות

2014

קרן שלם\2014\616

תודות

"Behind all seen things lies something vaster; everything is but a path, a portal or a window opening on something other than itself."

The little prince - Antoine de Saint-Exupéry

תחילה אני רוצה להודות למנחה שלי ד"ר איריס מנור-בנימיני על שהראתה לי את הדרך וצעדה אתי לאורכה. בזכותך איריס, הדרך התלולה נהפכה למסע מרתק של גילוי ולמידה. אני מודה לך על ההכלה, הסבלנות, הידע, הניסיון וההתעקשות על הטוב ביותר.

תודה אישית לקרן שלם על המלגה הנדיבה, הסבלנות והתמיכה במחקר.

ברצוני להקדיש תודה עמוקה וכנה למנהלי בתי הספר, המורים וההורים אשר קיבלו אותי בזרועות פתוחות והסכימו להשקיע מזמנם היקר ולקחת חלק במחקר זה, בזכותכם הרעיון הפך למציאות והמחקר קרם עור וגידים.

אני רוצה להודות להורים שלי, שחאדה וגאליה על שנטעתם בנו, בנותיכם, את אהבת הידע, השאיפה למצוינות והכוח להמשיך. היכולת שלכם להיאחז בחלומותיכם למרות מהלומות החיים לימדה אותי מהו כוח רצון וסללה בפני את הדרך לחלומות האישיים שלי.

ולכן, אחיותיי; סאוסן, מוניה וחנאן, אני רוצה להודות על שהייתן שם לאורך כל הדרך, חיזקתן, עודדתן, ניחמתן ועזרתן לי לראות את האור שבקצה המנהרה. ולכן חברותי היקרות אני מודה על התמיכה ועל האפשרות לפנות אליכן בכל עת ולמצוא כתף תומכת והרבה אהבה.

ולבסוף, אני רוצה להודות לאנשים היקרים שיודעים בתוכם כי תודה זו מופנית אליהם. אני מודה על מי שאתם ועל הזכות שנפלה בחלקי להכיר אתכם ולהיות קרובה אליכם.

בהערכה רבה,

מהא

תוכן עניינים

V	תקציר
VIII	רשימת טבלאות
1	מבוא
	1. סקירת ספרות
4	1.1 הדרוזים
5	1.2 לקות אינטלקטואלית
7	1.3 הורות לילד עם לקות אינטלקטואלית
8	1.4 הורות לילד עם לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית
9	1.5 לחץ הורי
10	1.6 תחושת קוהרנטיות
12	1.7 תקווה
14	1.8 שאלות המחקר
15	1.9 השערות המחקר
	2. שיטה
16	2.1 מדגם
18	2.2 הליך המחקר
19	2.3 כלי המחקר
19	2.3.1 שאלון פרטים דמוגרפים
19	2.3.2 שאלון תפיסת הלחץ של הורים
20	2.3.3 שאלון תחושת הקוהרנטיות
20	2.3.4 שאלון תחושת התקווה
	3. ממצאים
22	3.1 בחינת שאלות והשערות המחקר
22	3.1.1 בחינת ההבדלים במדדי המחקר בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א
25	3.1.2 בחינת ההבדלים והקשרים בין מדדי המחקר בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א
28	3.2 בדיקת הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים לבין מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה)
29	3.3 ניתוחי רגרסיה היררכית לניבוי מדדי המחקר: לחץ, קוהרנטיות ותקווה
	4. דיון
34	4.1 בחינת הדומה והשונה בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א
38	4.2 בחינת ההבדלים והקשרים בין מדדי המחקר בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א
42	4.3 בחינת המשתנים הדמוגרפיים, השפעתם על מדדי המחקר ומידת תרומתם לניבוי לחץ, קוהרנטיות ותקווה
46	4.4 סיכום, מגבלות המחקר, השלכות יישומיות, רשימת אנשי מקצוע והמלצות למחקרים עתידיים
51	5. ביבליוגרפיה
59	6. נספחים

הורות למתבגר עם לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית:

השוואה בין הורים דרוזים למתבגרים עם לקות אינטלקטואלית לבין הורים דרוזים למתבגרים ללא לקות אינטלקטואלית במדדים לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה

מהא נאטור

תקציר

הורות היא תפקיד מאתגר שיש בו לחצים, קונפליקטים והתלבטויות רבות. עם זאת, תפקיד זה מסב סיפוק רב, אושר ומשמעות להורים. הקונפליקטים והלחצים מתעצמים כשהילד מגיע לגיל ההתבגרות ומתווספים אליהם חששות מהעתיד. כשמדובר בהורות למתבגר עם לקות אינטלקטואלית (להלן ל"א) דרישות התפקיד ההורי מאתגרות עוד יותר וההורה נדרש לרכוש ידע וכלים שיאפשרו לו להתמודד עם הלחצים הרבים והמתמשכים.

התמודדות הורים לילדים עם ל"א נחקרה רבות, אך מרבית המחקרים עסקו בחברה המערבית ומיעוטם התמקד בקהילות שאינן מערביות ובקהילות ייחודיות החיות לצד החברה המערבית כמו הקהילה הדרוזית. המחקר הנוכחי מתמקד בעדה הדרוזית, בשל מיעוט המחקרים על העדה הדרוזית ובשל המאפיינים הייחודיים כעדה שבה הערכים והאמונות שזורים בחיי היום-יום ומשפיעים על התמודדות חבריה עם האתגרים שמזמנים החיים.

מטרת המחקר הנוכחי ללמוד על חוויית ההורות למתבגר עם ל"א בעדה הדרוזית בתוך התייחסות למדדים של לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה. חשיבות המחקר עולה מתוך היותו המחקר הראשון בישראל אשר נועד לבחון את חוויית ההורות למתבגר עם ל"א בעדה הדרוזית וכן בתשומת לב למרכיבים חיוביים בהורות זו, מרכיבים העשויים לעורר את התקווה בקרב ההורים ולהוריד את רמות הלחץ הגבוהות הכרוכות בגידולו של מתבגר עם ל"א.

למחקר ישנן שתי שאלות עיקריות:

- האם קיים בעדה הדרוזית הבדל במדדים הרגשיים (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א?

- האם קיים בעדה הדרוזית הבדל בתחושות התקווה והלחץ בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה?

אוכלוסיית המחקר כללה 99 הורים למתבגרים דרוזים בגילאי 12-21 כמחציתם הורים למתבגרים עם ל"א וכמחציתם הורים למתבגרים ללא ל"א. ההורים התבקשו לענות על ארבעה שאלונים לדיווח עצמי: שאלון דמוגרפי אשר נבנה לצורך המחקר הנוכחי, שאלון הלחץ (Pearlin & Schooler, 1978), שאלון תחושת הקוהרנטיות (Antonovsky, 1987) ושאלון התקווה (Snyder et al., 1996).

ממצאי המחקר הצביעו על קווי שוני ודמיון בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א. בין נקודות השוני, נמצא הבדל מובהק בתחושת הלחץ ההורי, הקוהרנטיות, המשמעות (אחד המרכיבים של תחושת הקוהרנטיות) והתקווה. הורים למתבגרים עם ל"א דיווחו על תחושת לחץ הורי גבוהה יותר ובמקביל תחושת קוהרנטיות, משמעות ותקווה נמוכות יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. לעומת זאת, הורים בשתי הקבוצות דיווחו על תחושות דומות בממד הלחץ הכללי, הלחץ הזוגי והלחץ הכלכלי וכן בתחושת הניהוליות והמובנות (מרכיבים של תחושת הקוהרנטיות). בהשוואה בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, הראשונים דיווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר, מנגד, לא נמצא הבדל בממד הלחץ.

בבחינת המתאמים בין מדדי המחקר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א, נמצא מתאם שלילי מובהק בין רוב מרכיבי תחושת הקוהרנטיות לרוב מרכיבי תחושת הלחץ. כמו כן עלה מתאם חיובי מובהק בין תחושת התקווה לבין כל מרכיבי תחושת הקוהרנטיות כולל מדד הקוהרנטיות הכללי. באשר ללחץ ולתקווה, עלה מתאם שלילי מובהק בין לחץ זוגי ולחץ כללי לבין תקווה. מנגד, לא נמצא מתאם מובהק בין לחץ הורי או כלכלי לבין תחושת התקווה.

במחקר הנוכחי לא נמצא קשר בין מדדי המחקר לבין מגדר ההורה או מספר הילדים במשפחה. כן נמצא הבדל בתחושת הקוהרנטיות והתקווה על פי משתנה ההשכלה. בנוסף, המחקר כלל ניתוחים לניבוי המדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה אשר נידונו בהרחבה בהמשך.

למחקר זה תרומה הן למחקר והן לפרקטיקה; ממצאי המחקר מעלים את הצורך במחקרי המשך אשר יבחנו מדדים נוספים כמו אמונה, קבלה, אופטימיות ועוד, וכן מחקרים הבוחנים את הקשר בין המאפיינים של העדה הדרוזית כמו אמונה בגלגול נשמות, קביעות הגורל ורצון האל לבין התמודדות הורים לילדים עם לקויות. מחקרים נוספים עשויים להתמקד בהשוואה בין אבות לאימהות בעדה הדרוזית, בהתמודדות הורים לילדים צעירים עם ל"א, בבחינת התמודדות הורים לילדים ולמתבגרים עם קשיים אחרים כגון אוטיזם וסכיזופרניה וכן

מחקרים בין-תרבותיים המשווים בין התמודדות הורים דרוזים לבין התמודדות הורים מתרבויות אחרות.

ממצאי המחקר עשויים לתרום להכנת תכניות התערבות מותאמות להורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית בקשר למדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה. מדד הקוהרנטיות עשוי לאפשר למטפלים לזהות את מוקד הקושי של ההורה (מובנות, ניהוליות או משמעות) ולהציב מטרות רלוונטיות ומותאמות.

רשימת טבלאות

מס' טבלה	תוכן הטבלה	עמוד
טבלה מס' 1	משתנים דמוגרפיים של הורים למתבגרים עם ל"א בהשוואה להורים	16

	למתבגרים ללא ל"א	
17	נתונים עבור קבוצת המתבגרים עם ל"א	טבלה מס' 2
21	נתונים עבור שאלוני המחקר	טבלה מס' 3
23	תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בלחץ בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א	טבלה מס' 4
24	תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת הקוהרנטיות בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א	טבלה מס' 5
24	תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת התקווה בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א	טבלה מס' 6
25	תוצאות מבחן Mann-Whitney לבדיקת הבדלים בתחושת הלחץ והתקווה בין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה	טבלה מס' 7
26	מתאם פירסון בין תחושת הקוהרנטיות לבין תחושת הלחץ בקרב הורים למתבגרים עם ל"א	טבלה מס' 8
27	מתאם פירסון בין תחושת הקוהרנטיות על מרכיביה השונים לבין תחושת התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א	טבלה מס' 9
27	מתאם פירסון בין תחושת הלחץ לבין תחושת התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א	טבלה מס' 10
28	תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת הקוהרנטיות והתקווה בין הורים בעלי השכלה עד-תיכונית לבין הורים בעלי השכלה על-תיכונית	טבלה מס' 11
29	בדיקת הבדלים בין אבות לאימהות במדדים: לחץ, קוהרנטיות ותקווה בעזרת מבחן t	טבלה מס' 12
30	רגרסיה לינארית היררכית לניבוי מדד הלחץ הכללי	טבלה מס' 13
31	רגרסיה לינארית היררכית לניבוי תחושת הקוהרנטיות הכללית	טבלה מס' 14
32	רגרסיה לינארית היררכית לניבוי תחושת התקווה	טבלה מס' 15

מבוא

ישראל היא מדינה רב-תרבותית שבה חיים מיעוטים רבים ולכל מיעוט מאפיינים דמוגרפיים, תרבותיים ודתיים ייחודיים. מחקר זה מצטרף לשורה של מחקרים (Manor-Binyamini, 2011; Reiter, Sami & Rosenberg, 1986; 2012a) אשר מטרתם לבדוק את הייחודי, הדומה והשונה בתוך המיעוט ובין מיעוטים שונים בנוגע להורות לילדים ולמתבגרים עם ל"א, וכן לבדוק בקרב העדה הדרוזית את ההבדל בין קבוצת הורים למתבגרים עם ל"א לבין קבוצת הורים למתבגרים ללא ל"א.

רבים הם המחקרים שדנו בחוויית ההורות לילד עם ל"א על מרכיביה ורבידה השונים (Baker et al, 2003; Baker, Blacher & Olsson, 2005; Hastings, 2002; Hassall & Rose, 2005; Kearney & Griffin, 2001; Lopez, Clifford, Minnes & Ouellette-Kuntz, 2008; Manor- Binyamini, 2011).

יחד עם זאת מעט מאוד ידע קיים בספרות אודות הורות למתבגר עם ל"א בעדה הדרוזית. רוב המחקרים עסקו במשפחה הדרוזית כחלק מהחברה הערבית (אבו שקארה, 2010; יעקוב-עבוד, 2002; משר000קי, 2009; עודה, 2007). למרות היות העדה הדרוזית חלק מהחברה הערבית, הכללה זו עלולה להחמיץ את המאפיינים הייחודיים של העדה הדרוזית העשויים להשפיע על דרכי ההתמודדות וההסתגלות של הורים.

דרוזים, חילוניים כדתיים, רובם מאמינים ברצון האל, בכוחו ובקביעותו של הגורל, בגלגול נשמות ובייחודו של האל (Dwairy, 2006; Florian & Katz, 1983). יש הטוענים כי אמונות אלה עוזרות לדרוזים להתמודד טוב יותר עם אבל ואובדן (Dwairy, 2006; Somer, 2011; Klein-Sela & Or-Chen, 2011), עם טראומה (Braun-Lewensohn, 2013), עם מחלה (Yehya & Dutta, 2010) ועם הולדת ילד עם לקויות (Kandel, Morad, Vardi, Press & Merrick, 2004;; Karni-Vizer & Reiter, 2013).

בשנים האחרונות, בהשפעת עקרונות "הפסיכולוגיה החיובית", קיימת תנועה במחקר אודות הורים לילדים ולמתבגרים עם ל"א מהתמקדות באובדן, בצער ובמשבר עד איכות חיים בהדגשה על מרכיבים חיוביים של התמודדות וצמיחה (Lloyd & Hastings, 2009; Olsson & Hastings, 2009).

1993; Swain & French 2000; Turnbull et al., 2008). מחקר זה לקח בחשבון את הקושי בגידול מתבגר עם ל"א (לחץ הורלי), אך תר אחר משמעות, תקווה והתמודדות. גישה הבוחנת ומבליטה מרכיבים חיוביים בחוויה האנושית עשויה לאפשר לחוקרים לזהות את האלמנטים העומדים בבסיס ההתמודדות וכך להפכם לנחלת הכלל (Kearney & Griffin, 2001). (Blacher, Begum, Marcoulides & Baker, 2013).

בלכר ועמיתיו (Blacher et al., 2013) עוסקים בהתמודדות חיובית של הורים לילדים עם לקויות ומציגים שלוש גישות עיקריות: א) גישה הנקראת "The Special Benefits View" הכוונה לשינויים חיוביים בחיי המשפחה בזכות הילד עם ל"א. הורים מדווחים על צמיחה אישית, ראייה פרופורציונלית יותר כלפי אירועי החיים, השפעה חיובית על האחאים, תחושת מסוגלות ועוד; ב) גישה הנקראת "Low Negative" ובה ההתמודדות החיובית נמדדת כתוצאה מהיעדר השפעה שלילית. הורים המדווחים למשל על רמות נמוכות של לחץ, חרדה או דיכאון נחשבים כמתמודדים בצורה חיובית עם הלקות; ג) גישה הנקראת "High Positive" ובה מסיקים על התמודדות חיובית דרך מדדים המלמדים על התמודדות הורים באופן כללי, כגון איכות חיים, תמיכה חברתית, התמודדות, אופטימיות ועוד. המחקר הנוכחי מצטרף לגישה האחרונה ובהשפעת הפסיכולוגיה החיובית מתמקד במדדים חיוביים; תחושת קוהרנטיות ותקווה, אך ללא התעלמות מהקושי, ומכאן הבחירה במדד הלחץ.

גיל ההתבגרות נחשב לתקופה מורכבת שבה נחווים לחצים, דאגות ושינויים העלולים להפר את שיווי המשקל ביחסים שבין ההורים לילדם. המתבגר עובר שינויים הורמונליים, פסיכולוגיים, קוגניטיביים וחברתיים אשר משפיעים עליו ועל אופי היחסים עם ההורים (Steinberg & Silk, 2002). הורים למתבגרים עם ל"א מתמודדים עם קונפליקטים אלה ולעתים קרובות מתווספים אליהם עומס תפקידים, התנהגויות מאתגרות של הילד המתבגר ודאגות רבות כלפי העתיד (Rowbotham, Carroll & Cuskelly, 2011).

חוקרים מצביעים על מיעוט המחקרים אודות התמודדות הורים למתבגרים עם ל"א (Blacher, 2001; White & Hastings, 2004). רוב המחקרים על הורים לילדים עם ל"א התמקדו בגילאים הצעירים או בגילאים מבוגרים יותר. בשל הייחודיות והאתגרים בתקופת גיל ההתבגרות וכן בשל מיעוט המחקרים אודות הורים למתבגרים עם ל"א, מחקר זה מתמקד בהורים

למתבגרים עם ל"א בגילאי 12-21 ומשווה ביניהם לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בעדה הדרונית.

מתוך שלל החוויות של הורים למתבגרים עם ל"א, המחקר הנוכחי עוסק בשלושה מדדים עיקריים: לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה. הורים רבים לילדים עם ל"א מדווחים על תחושת לחץ גבוהה יותר בהשוואה להורים לילדים ללא ל"א (Lopez et al., 2008; Manor-Binyamini, 2011; Olsson & Hwang, 2001; Mak, Ho & Law, 2007). תחושת הלחץ עלולה לפגוע באיכות חייהם של ההורים וביכולתם להתמודד עם האתגרים הרבים הכרוכים בגידולו של ילד עם ל"א.

הלחץ המתמשך בעקבות מצבו של הילד עלול לפגוע בתחושת הקוהרנטיות של ההורה (Oelofsen & Richardson, 2006). תחושת הקוהרנטיות של הפרט מהווה מנגנון פסיכולוגי המעורב בהערכת הלחץ בחייו. אנשים עם תחושת קוהרנטיות גבוהה מגדירים את גורמי הלחץ בחייהם כגורמים מובנים, הם מרגישים שיש להם משאבים להתמודד אתם ורואים בסיטואציה המלחיצה אתגר שווה את השקעתם (Antonovsky, 1987). תקווה נחשבת משאב פסיכולוגי המאפשר התמודדות ומשפיע בחיוב על תחושת הקוהרנטיות של ההורה (King et al., 2006) ועל התמודדות יעילה עם לחץ (Lloyd & Hastings, 2009).

מחקר זה משווה בין הורים דרוזים למתבגרים עם ל"א לבין הורים דרוזים למתבגרים ללא ל"א במדדים של לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה.

1. סקירת ספרות

1.1 הדרוזים

הדרוזים נחשבים למיעוט דתי-עדתי ומקיימים דת ייחודית שהתפצלה מהאסלאם השיעי במאה ה-11 (דנה, 1998). חוקרים טוענים כי אין הסכמה לגבי מספר הדרוזים בעולם, אך ההערכה הגסה מצביעה על כשני מיליון דרוזים, רובם המכריע מתגורר במזרח התיכון: בסוריה, בישראל ובלבנון (Dana, 2009). העדה הדרוזית בישראל היא עדה קטנה יחסית לאוכלוסייה המוסלמית, הנוצרית והיהודית הסובבות אותה. לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מעודכן לשנת 2008, הדרוזים בישראל מהווים מיעוט- כ 1.7% מאוכלוסיית המדינה וקצת פחות מ- 10% מכלל אוכלוסיית המיעוטים בישראל (הלמ"ס, 2008).

הדרוזים בישראל חיים בחברה כפרית, שמרנית ודתית שבה שמור מקומה של המשפחה כמעגל הגרעיני החשוב ביותר ולאחריו המעגל העדתי (פלאח, 2000). המשפחה המורחבת הדרוזית מהווה חמולה פטריארכלית בעלת מבנה היררכי על בסיס מגדר וגיל (פלאח, 1974, 2000). למוצא המשפחתי חשיבות רבה, והנאמנות למשפחה המורחבת מהווה ערך עליון (דנה, 2000).

בשנים האחרונות עוברת העדה הדרוזית בישראל תהליכי שינוי המשפיעים על המסגרת החברתית- מסורתית אשר אפיינה את הדרוזים במשך שנים רבות. תהליכים אלה מתרחשים בין היתר כתוצאה מחשיפה לערכים ולנורמות מערביים המחלישים במידה מסוימת את המבנה החברתי- מסורתי (Dana, 2009). שינויים אלה טומנים בחובם את המאבק של בני העדה בין שימור זהות ייחודית לבין התבוללות ואימוץ נורמות מערביות המעמידות את הפרט במרכז ומחלישות את מעמדה של המשפחה המורחבת (Popper-Giveon & Weiner-Levy, 2012).

הדת הדרוזית היא דת פילוסופית המבוססת על הפילוסופיה הניאו-אפלטונית ומצווה בענייני מוסר. עיקרי הדת נשמרים בסודיות רבה הן כלפי חוץ והן כלפי פנים (Florian & Katz, 1983). בדת הדרוזית קיימת אמונה בחיים אחר המוות ובגלגול נשמות (Takamos – التَقَّصُّ). הדרוזים מאמינים שהאל ברא את הנשמות במספר קבוע ולא משתנה, הנשמות עטו גוף של בני אדם הנמשלים לבגדים שאותם פושטים ומחליפים עם המוות. נשמת המת עוברת לזה שנולד בו ברגע שהמת נפח את נשמתו, הנפש נשמרת בגוף אחד במשך תקופת חיים שאורכה משתנה והיא נקראת "גלגול" (Dawra – دورة) (דנה, 1998). לפי אמונה זו החיים עלי אדמות הם בגדר תחנה, ולאדם יש הזדמנות לחוות חיים אחרים בגלגול הבא, חיים העשויים להיות טובים יותר. חוקרים

משערים כי אמונה זו קשורה לגישה חיובית יותר כלפי אנשים עם לקויות בעדה הדרוזית (Kandel et al., 2004).

חשיבות מיוחדת נודעת בעיני הדרוזים לשמירה על שבע הוראות דתיות (תעאלים - تعاليم) הכוללות: שמירה על האחים (על הדרוזי להפגין סולידריות עם בן עדתו בעת מצוקה), שמירה על הלשון, התנערות מהשטן וממעשי רשע, נטישת עבודת הנעלם וההבל, ייחוד האל, קבלה ברצון את מעשיו של האל יהיו אשר יהיו והשלמה טוטלית עם הגזרות הנסתרות והנגלות של האל (וינר-לוי, 2007). ייתכן והשלמה זו עומדת בבסיס גישה אמפטית וחיובית כלפי אנשים עם לקויות בעדה הדרוזית (Wikan, 1988).

חוקרים טוענים כי קיים חסך בחקר ההיסטוריה, הדת, המשפחה, החברה, הפוליטיקה והגאוגרפיה של הדרוזים (חסן, 2011; עלי, 1997). חסך גדול יותר קיים בחקר המשפחה הדרוזית בכלל והמשפחה לילד עם ל"א בפרט. מחקר זה מנסה למלא מעט את החסך ובזאת לנתב את הדרך למחקרים נוספים בעתיד.

1.2 לקות אינטלקטואלית

הספרות המחקרית אינה מספקת הגדרה אחידה ללקות אינטלקטואלית. דבר זה נובע בעיקר מריבוי הדיסציפלינות בתחום, מהבדלים חברתיים ותרבותיים ומהקושי לספק קריטריונים מתאימים וכלי מדידה אחידים לאבחון (עמינדב ובלאס, 2001).

האגודה האמריקאית לפסיכיאטריה מגדירה ל"א על פי DSM-V (2013), ומציינת שלושה מרכיבים עיקריים: (1) תפקוד אינטלקטואלי נמוך אשר נמדד במבחנים סטנדרטיים ובהערכה קלינית הקשור למגוון יכולות אינטלקטואליות כמו פתרון בעיות, תכנון, חשיבה מופשטת, שיפוט ועוד; (2) קושי בתפקוד הסתגלותי הכולל הגבלה ניכרת במיומנויות יום-יומיות הנדרשות לחיים עצמאיים כמו תקשורת, כישורים חברתיים, תפקוד אקדמי ותעסוקתי; (3) תנאי נוסף להגדרה הוא זה שליקויים אלה הופיעו בגיל הילדות או ההתבגרות, במידה והופיעו לאחר מכן, אבחנתם תשתנה.

על פי ארגון הבריאות העולמי ICD-10 (2010) ל"א היא מצב של תת-התפתחות מוחית המתבטא בהגבלה ביכולות קוגניטיביות, שפתיות, מוטוריות וחברתיות. הלקות יכולה להופיע יחד

עם אבחנות נוספות או בנפרד. דרגת הלקות מוערכת באמצעות מבחני אינטליגנציה סטנדרטיים בנוסף לסולמות הערכה להסתגלות חברתית. האבחנה נקבעת על פי ההערכה הכללית של התפקוד האינטלקטואלי על ידי מאבחן מומחה.

האגודה האמריקאית ללקויות אינטלקטואליות והתפתחותיות- AAIDD מגדירה ל"א כלקות המתאפיינת במגבלות מהותיות בתפקוד האינטלקטואלי ובמיומנויות הנדרשות להסתגלות בחברה הסובבת. מגבלות אלה מתבטאות בקשיי הסתגלות מושגיים, תפיסתיים, חברתיים ומעשיים. הלקות מתגלה לפני גיל 18 (Schalock et al., 2010).

על פי הגדרה זו ל"א מתייחסת למגבלות ממשיות בתפקוד הכללי ומאופיינת בתפקוד אינטלקטואלי נמוך מהממוצע, המתקיים בד בבד עם מגבלות נלוות בשניים או ביותר משטחי מיומנויות ההסתגלות הבאים: תקשורת, טיפול עצמי, ניהול משק בית, כישורים חברתיים, התמצאות בקהילה, הכוונה עצמית, בריאות ובטיחות, כישורים אקדמיים, ניצול שעות הפנאי ויכולת תעסוקתית (שרייבר-דיבון, 2011). ההנחות הבאות מהותיות ליישום ההגדרה:

1. את המגבלות בתפקוד העכשווי יש לבחון ביחס לסביבות הקהילתיות האופייניות לקבוצת השווים של הפרט ותרבותו.
2. הערכה תקפה מתייחסת לשונות תרבותית ולשונית וכן להבדלים בתקשורת, בגורמים סנסוריים ומוטוריים ובגורמים התנהגותיים.
3. לצד מגבלותיו של הפרט קיימות גם יכולות.
4. במטרה לפתח פרופיל לתמיכות הנדרשות, ישנה חשיבות לתיאורן של המגבלות.

כיום מקובל לסווג את חומרת הלקות האינטלקטואלית על סמך עוצמת התמיכות הנדרשות לאדם ועל פי רמת ההתנהגות המסתגלת של כל פרט. ילדים המאובחנים כבעלי ל"א נבדלים זה מזה בצורתו ובאופיו של הליקוי. תמיכות אישיות מותאמות הניתנות לאורך זמן, ביכולתן לחולל שיפור בתפקודו הכולל ובאיכות חייו של האדם עם הלקות האינטלקטואלית (ריקלין, 2004).

מחקר זה עוסק במתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית ובהשפעת הלקות על ההורים, ללא קשר לחומרת הלקות.

1.3 הורות לילד עם לקות אינטלקטואלית

הורות היא תפקיד שאינו דורש ידע או הכנה מוקדמים, אך עם זאת הוא נושא בחובו אתגרים, התמודדויות וציפיות רבות. כהן (2011) טוענת כי בחוויית ההורות נוצר מתח בין הקלות שבה ניתן להפוך להורה לבין התובענות הבלתי פוסקת של תפקיד זה. המתח מתעצב בפער שבין תחושת כובד האחריות לבין מיעוט במשאבים, בידע, בתמיכה ובהכוונה העומדים לרשות ההורים. הפער שהורים לילדים עם ל"א חווים גדול עוד יותר. מצד אחד הם נושאים באחריות כבדה לחייו, לבריאותו ולגורלו של ילדם ומהצד האחר הם נדרשים לידע, למשאבים ולכוחות מעבר לנדרש מהורה לילד עם התפתחות תקינה (Mak & Ho, 2007).

דרישות והתמודדויות אלה גורמות בין היתר לרמות גבוהות של לחץ, דיכאון ובעיות בריאותיות (Seltzer, Floyd, Song, Greenberg & Hong, 2011; Stokes & Holsti, 2010). הורים ובייחוד אמהות מדווחים על רמות גבוהות של אשמה, מתח, קשיים בזוגיות ופגיעה באיכות החיים (Baker et al., 2003; Gupta & Kaur, 2010; Lopez et al., 2008).

השינויים החלים במשפחות של ילדים עם ל"א משפיעים על מערכות היחסים בתוך המשפחה ומחוצה לה ועל היכולת לנהל חיי יום-יום ספונטניים. פעילויות שגרתיות הופכות למסורבלות ומחייבות תכנון מוקדם, התארגנות והשקעת משאבים רבים. הורים לילדים עם ל"א נאלצים להתמודד עם מגוון קשיים הכוללים: הטיפול בילד עצמו, הקשר הזוגי, הטיפול באחים ובאחיות, קשרי הגומלין בין בני המשפחה, בעיות בריאותיות, קשיים כלכליים ועוד (Olsson & Hwang, 2001; Mak & Ho, 2007).

במשך שנים רבות, אנשים עם לקויות נדחקו לשולי החברה ונחשבו לנטל. הולדת ילד עם ל"א נחשבה טרגדיה בעיני החברה, טרגדיה ממנה המשפחה עלולה לא להתאושש (Turnbull & Turnbull, 1990). ההנחה הבסיסית הייתה שהולדת ילד עם ל"א גורמת אכזבה רבה להוריו ומביאה למשבר אישי ותפקודי, המלווה בדחק פסיכולוגי ובתחושה של אובדן או ירידת הערך העצמי (דובדבני, 2000). בהתאם לזאת הולדת ילד עם ל"א נחשבה למאורע הדומה לאבל, וחוקרים התמקדו בתגובותיהם ובקשייהם של בני המשפחה. בעשור האחרון אנו עדים לשינוי מהותי בתפיסת התמודדות הורים לילדים עם לקויות. היישום של המודל האקולוגי הביא ליחס מערכתי כלפי המשפחות. התיאור של מערכת היחסים אדם-סביבה הפך להיות ענייני ופחות שיפוטי. אין אנשים לא טובים או סביבות לא טובות, אלא

מדובר במידת ההתאמה "Goodness of Fit" בין היחיד לבין התנאים הסביבתיים (Bronfenbrenner, 1979, 1986). לצד תיאורים כמו לחץ, דיכאון, משבר, צער וחרדה עולים גם תיאורים של צמיחה, התמודדות, הסתגלות, כוחות, תקווה ואופטימיות (Swain & French, 2000; Ylvén, Björck-Åkesson & Granlund, 2006). בהשפעת שינויים תפיסתיים אלה ומתוך התייחסות לעקרונות הפסיכולוגיה החיובית, המחקר הנוכחי מתמקד במדדים חיוביים: תחושת קוהרנטיות ותקווה, ללא התעלמות מהלחץ.

1.4 הורות לילד עם לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית

בעשור האחרון נעשו כמה מחקרים על התמודדות הורים לילדים עם ל"א במגזר הערבי (אבו שקארה, 2010; יעקוב-עבוד, 2002; משרקי, 2009; עודה, 2007), אך ברובם לא נעשתה הפרדה בין הקבוצות השונות המרכיבות את המיעוט הערבי בישראל; מוסלמים, נוצרים ודרוזים. במחקרה של רייטר ועמיתיה (Reiter et al., 1986) אשר בדק את עמדות ההורים כלפי ילדם עם לקות התפתחותית במגזר הערבי, עלה הממצא כי הורים דרוזים החזיקו בעמדות חיוביות יותר בהשוואה להורים נוצרים ומוסלמים, וביטאו תחושות חזקות יותר של קבלה והכלה של ילדם עם הליקוי ההתפתחותי.

ממצאים דומים עלו במחקרה של חלבי-אלשיך (2012) אשר בדקה את הקבלה, את ההתמודדות ואת תפיסת העתיד של הילד עם אוטיזם בעיניהן של אמהות דרוזיות. נמצא כי האמונה הדתית בעדה הדרוזית היא בעלת משקל רב בהתמודדות. האמונה בגלגול נשמות והאמונה בגורל מהוות הסבר להולדת הילד עם האוטיזם, דבר העוזר לאמהות לקבל את הילד כאתגר מהכוח העליון.

האמונה בגלגול נשמות מאפשרת גישה אופטימית לחיים ויחס חיובי יותר לילד עם הלקות. ההורים מוצאים נחמה באמונה שילדם עשוי לזכות בחיים טובים יותר בגלגול הבא (Kandel et al., 2004). כמו כן, ובדומה לדתות מונותאיסטיות אחרות בעולם הערבי (נצרות ואסלאם), הדרוזים מאמינים כי לקות היא קביעה משמיים שאותה יש לקבל ולכבד. לצד זה נמצא כי תמיכתה של המשפחה המורחבת בעדה הדרוזית מהווה גורם עיקרי בחיזוק המשפחה וההורים של הילד עם ל"א (Florian & Katz, 1983).

ממצאים אלה מעוררים שאלות לגבי חוויות, תפיסות והתמודדות הורים לילדים עם ל"א

בעדה הדרוּזית ובייחוד מתעורר העניין סביב המתח בין צער, תחושת נטל, לחץ ואשמה לבין צמיחה, אמונה, אופטימיות ותקווה בקרב הדרוזים.

1.5 לחץ הורי

לחץ הוא מושג רחב ורב ממדי הכולל היבטים גופניים, פסיכולוגיים, חברתיים וכלכליים (Mak et al., 2007). לזרוס הגדיר לחץ כמצב של הפרת איזון בין האדם לסביבתו, דבר המהווה איום על תחושת הרווחה הכללית של האדם ותפיסתו את איכות חייו (Lazarus, 1966). הגישה הקוגניטיבית-אינטראקציונית שמה דגש במשמעות הסובייקטיבית שנותן האדם לגירויים וללחצים פנימיים וחיצוניים (Lazarus & Folkman, 1984). גישה זו מציעה כי ההבדלים האינדיבידואליים בהתמודדות עם לחץ נובעים מהצורה שבה האדם תופס את הגירוי המלחיצ יותר מאשר ערכו האובייקטיבי של גירוי זה. הפרט בוחר את דרכי ההתמודדות בהתאם לאופן הערכתו את האירוע המלחיצ ובהתאם למשאבי ההתמודדות העומדים לרשותו. משאבי ההתמודדות מוגדרים כמאפיינים החברתיים והאישיים של האדם היכולים לעמוד לרשותו בעת הצורך (Lazarus & Folkman, 1986). לצד הגישה הקוגניטיבית-אינטראקציונית להגדרת לחץ, קיימת התיאוריה הסטרוקטורלית ובה, בנוסף להגדרת הלחץ, קיים ניסיון להתחקות אחר הגורמים המתווכים העשויים לשמש גורם מגן מפני לחצים (Pearlin, 1989).

התיאוריה הסטרוקטורלית מגדירה לחץ כחוויה של אי-נוחות רגשית הנתפסת על ידי הפרט כתחושה לא נעימה (Pearlin & Schooler, 1978). האדם מתואר כאורגניזם הנמצא במערכת יחסים דינמית ומתמשכת עם הסביבה. ההסתגלות לגורמי הלחץ מושפעת מגורמים מתווכים - mediators, אשר ממתנים את הנזק, את האיום ואת תחושת המשבר המתעוררים נוכח הלחצים השונים וכך מצמצמים את השפעתם השלילית. גורמים אלה כוללים מרכיבים אישיים, חברתיים ואסטרטגיות התמודדות (Pearlin, 1989).

ממחקרים רבים עולה כי הורים לילדים עם ל"א חווים רמות גבוהות יותר של לחץ בהשוואה להורים לילדים עם התפתחות תקינה (Baker et al., 2003, 2005; Hastings, 2002; Hassall & Rose, 2005; Lopez et al., 2008; Manor-Binyamini, 2011; Olsson & Hwang, 2007; Mak & Ho, 2001). החוקרים מציינים מספר גורמים עיקריים בעלי השפעה על רמת

הלחץ של ההורה, כמו עוצמת הקשיים ההתנהגותיים של הילד, תפיסת המשפחה את הילד ואת הטיפול בו, גורמי לחץ כלכליים בשל צרכיו המיוחדים של הילד וגורמי לחץ הנובעים ממחסור במשאבים חברתיים ואסטרטגיות התמודדות (Baker et al., 2003, 2005; Hassall & Rose, 2002; Lopez et al., 2008; Mak & Ho, 2007; Hastings, 2002). אולפסון וריצ'רדסון (Oelofsen & Richardson, 2006) מצאו כי הלחץ המתמשך בעקבות מצבו של הילד פוגע בתחושת הקוהרנטיות של ההורה. הורות לילד עם ל"א מעמידה את ההורים בפני לחצים כלכליים, רגשיים ופיזיים מתמשכים העלולים לפגוע ביכולתם לנהל את חייהם ולהתמודד עם האתגרים הרבים.

1.6 תחושת קוהרנטיות

תחושת קוהרנטיות הוגדרה על ידי אנטונובסקי כאוריינטציה המבטאת תחושת ביטחון מתמשכת לפיה דברים בעולם מסתדרים באופן הגיוני ובעל משמעות (Antonovsky, 1979). אנטונובסקי טבע את המונח "סלוטוגניות" ובתרגומו לעברית – "מקורות הבריאות", וטען כי המתח המלווה את האדם לאורך חייו, עשוי להיפתר באמצעות שימוש במשאבי התמודדות פנימיים, כגון ויסות רגשות, וחיצוניים כגון תמיכה חברתית, המתאימים לסיטואציה ונמצאים לרשות האדם.

האוריינטציה הסלוטוגנית מנוגדת לאוריינטציה הפתוגנית המתמקדת בגורמי מחלה. אנטונובסקי (1998) מתנגד לחלוקה הדיכוטומית של חולה/בריא ובמקום זאת מציע רצף של נוחות/אי-נוחות\ease\disease. כדי להבהיר את המושג החדש, הוא מדמה את הקשיים, הלחצים, המחלות והאתגרים לנהר המקבל פלגים ויובלים שונים לפי הגישות השונות. האוריינטציה הפתוגנית מוקדשת לאלה שטבעו בנהר (האנשים החולים), ולעומת זאת, הרפואה המונעת מוקדשת לאלה העומדים בפני סכנת נפילה לנהר ונמצאים במעלה הזרם, כלומר מתמקדת בגורמי סיכון, מניעתם או הפחתתם. האוריינטציה הסלוטוגנית רואה שכל בני האדם נמצאים תמיד בנהר המסוכן של החיים, אך נעים בין רצף נוחות/אי-נוחות. השאלה הסלוטוגנית היא: איך ניתן להבין את תנועתם של אנשים לכיוון הקצה הבריא של הרצף?

אנטונובסקי הציע כי גורמים אישיים, משפחתיים, חברתיים ותרבותיים כגון מבנה האישיות, קשר הורה-ילד, תמיכה חברתית ואמונה דתית מעצבים את תחושתו הסובייקטיבית של האדם (Antonovsky, 1987). הוא כינה תחושה זו "תחושת קוהרנטיות" והיא מאפשרת

לאדם לקבל את אירועי החיים כחלק טבעי ממהלך החיים, לראות בהם אתגר ולבחור בדרך ההתמודדות המתאימה ביותר.

תחושת הקוהרנטיות כוללת שלושה מרכיבים עיקריים: **מוֹבָנוּת** - comprehensibility – תפיסת המציאות כבעלת סדר והיגיון; **ניהוליות** - manageability – תפיסת האדם את יכולתו להתמודד עם המציאות; **משמעות** - meaningfulness – תפיסת האדם את מציאות חייו כבעלת ערך על מנת להתמודד אתה.

תחושת הקוהרנטיות של הפרט מהווה מנגנון פסיכולוגי המעורב בהערכת הלחץ בחייו. אנשים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה מגדירים את גורמי הלחץ בחייהם כגורמים שהם יכולים להבין – "מוֹבָנוּת"; שיש להם את המשאבים להתמודד אתם – "ניהוליות"; ויראו בסיטואציה המלחיצה אתגר ששווה את השקעתם – "משמעות" (אנטונובסקי, 1998). תחושת הקוהרנטיות עלולה להיפגע נוכח לחצים ואירועי חיים מאתגרים (Olsson, Larsman & Hwang, 2008).

מחקרים שהשוו בין הורים לילדים בעלי לקויות לבין הורים לילדים עם התפתחות רגילה, מצאו תחושת קוהרנטיות נמוכה יותר בקרב הורים לילדים בעלי לקויות (Hintermair, 2004; Olsson et al., 2008; Oelofsen & Richardson, 2006). במחקרה של מנור-בנימיני (Manor-Binyamini, 2011) אשר בחן התמודדות אימהות בדואיות לילדים עם לקות התפתחותית, האימהות דיווחו על רמות נמוכות יותר של תחושת קוהרנטיות בהשוואה לאימהות לילדים עם התפתחות תקינה ורמות גבוהות יותר של לחץ. הן חוו את עולמן כלא יציב ולא בטוח והתקשו להבין ולהתמודד עם השינוי שהתרחש בחייהן.

ממצאים דומים עלו במחקרם של אולסון והואנג (Olsson & Hwang, 2002) ובו נבדקו 216 הורים לילדים עם ל"א לעומת 213 הורים לילדים בעלי התפתחות תקינה. נמצא כי הורים לילדים עם ל"א אשר דיווחו על רמת קוהרנטיות נמוכה היו חשופים יותר לפתח דיכאון מאשר הורים לילדים בעלי התפתחות תקינה, ובעלי אותה רמת קוהרנטיות שאינם חשופים ללחצים הרבים. אירועי החיים שהורים לילד עם ל"א חווים עלולים לפגוע בתחושת הקוהרנטיות ולגרום להם להיות חשופים יותר ללחצים ולדיכאון (Al-Krenawi, Graham & Al Gharaibeh, 2011;).

(Manor- Binyamini, 2011; Oelofsen & Richardson, 2006).

בדיקת תחושת הקוהרנטיות של ההורים משקפת את כיווני המחקר בשנים האחרונות, כך שלצד בחינת הקשיים שאִתם מתמודדים הורים לילדים בעלי לקויות, נבחנים מדדים חיוביים של בריאות, צמיחה, תפקוד ואיכות חיים (Olsson & Hwang 2008; Blacher et al., 2013; Rowbotham et al., 2011). מחקרם של יולבן ועמיתיו (Ylvén et al., 2006) כלל סקירה של 30 מחקרים שנערכו בין השנים 1985-2004 על משפחות לילדים בעלי צרכים מיוחדים. נמצא כי מחקרים בשנים אלה נעו מדגש על קושי והיבטים שליליים לעבר פקטורים המנבאים בריאות, איכות חיים, גורמי חוסן וגורמים מעצימים. במחקרם של יולבן ועמיתיו כמו גם במחקרים אחרים (Lloyd & Hastings, 2009; Turnbull et al., 1993) עלתה תחושת התקווה כגורם המאפשר התמודדות ומשפיע בחיוב על תחושת המסוגלות של ההורה ועל התמודדות יעילה עם לחץ.

1.7 תקווה

"פסיכולוגיה חיובית" מוצאת לה מקום של כבוד בתחום הלקויות ההתפתחותיות בעשור האחרון. אנו עדים לתפיסה הולכת ומתפתחת הרואה את ההשפעות החיוביות של הולדת ילד עם לקויות על המשפחה תוך דגש על הסתגלות, העצמה ואופטימיות (Kausar, Hastings & Tuant, 2002; Jevne & Sobsey, 2003). תקווה נחשבת לאחד ההיבטים של "פסיכולוגיה חיובית" אשר לא נחקר מספיק בהקשר של הורים לילדים בעלי לקויות (Lloyd & Hastings, 2009).

מחקרים עדכניים מציינים את חשיבות תחושת התקווה להתמודדות הורים לילדים עם ל"א (Lloyd & Hastings, 2009; Ogston, Mackintosh & Myers, 2011). במחקר אשר בחן את התקווה של אימהות לילדים אוטיסטים לעומת ילדים עם ל"א, התקווה נמצאה כפקטור מגן מפני מצוקה פסיכולוגית של האם (Ogston et al., 2011). החוקרים טוענים כי הורים לילדים בעלי לקויות זקוקים לתחושת התקווה כדי שתהיה להם מוטיבציה לעמוד בדרישות התפקיד ההורי ולענות על הצרכים של הילד. התקווה עלולה להיפגע נוכח הלחץ וחוסר הוודאות השכיחים בחיי הורים לילדים עם לקויות (Rowbotham et al., 2011).

פרנקל (1981) בספרו "האדם מחפש משמעות" דן במושג משמעות החיים תוך אימוץ

דבריו של ניטשה "מי שיש לו בשביל מה לחיות יוכל לשאת כמעט כל איך". פרנקל טען שהחיים מקבלים משמעות בשלוש דרכים: (א) מה שהאדם נותן לחיים – עבודה ויצירה; (ב) מה שהאדם מקבל מהחיים – חוויות וערכים; (ג) האופן שבו האדם רואה את הגורל שאותו אין הוא יכול לשנות. ללא התקווה אין האדם יכול לעמוד בפני אתגרי החיים ולהתמודד אתם.

שניידר הגדיר תקווה כתפיסה קוגניטיבית של האדם את מסוגלותו להשיג מטרות נחשקות (Snyder, 2002). בבסיס מודל התקווה על פי שניידר קיימת ההנחה כי פעולות האדם מכוונות מטרה המשקפת נקודת סיום ממשית שאליה שואף האדם. התקווה היא מצב קוגניטיבי חיובי המבוסס על תחושה של הצלחה הן בתכנון הדרך אל המטרה והן בכוח הרצון להגיע אליה.

התקווה מורכבת משני מרכיבים (Snyder et al., 1991):

הישגיות – agency thoughts: המוטיבציה לנוע קדימה לעבר מטרות שהוצבו. מרכיב זה משקף את תפיסת האדם את יכולתו להגיע למטרותיו ומתייחס אל המחשבות המניעות ומאפשרות תוך כדי תנועה את הכוח ואת היכולת להתקדם בדרך אל המטרה.

פתרון בעיות – pathways thoughts: ההערכה הקוגניטיבית של האדם ביחס ליכולתו למצוא את הדרכים להתגבר על המכשולים ולהשיג את המטרות. זוהי היכולת של האדם ליצור דרכים אפשריות להגיע למטרה ולחשוב על דרכים אלטרנטיביות כשעולים מכשולים.

שני מרכיבים אלה נדרשים על מנת ליצור רמה גבוהה של תקווה. חוסר תקווה מבטא את האמונה של האדם שאין בידיה את המשאבים הדרושים, ומטרותיו האישיות אינן ברות השגה (Snyder, 2002). בהשוואה לבעלי רמה נמוכה של תקווה, בעלי רמה גבוהה של תקווה הם בעלי תחושה חזקה של הישגיות ויכולת פתרון בעיות במצבים שונים. אנשים אלה מתייחסים למטרות שונות בחייהם ברגשות חיוביים, מתמקדים בהצלחה ולא בכישלון ונוטים להעדיף מטרות הנחשבות קשות לעומת מטרות קלות (Snyder, 1995).

מחקרים שבחנו התמודדות הורים לילדים עם לקויות ראו בתקווה פקטור מגן המאפשר להורים את הכוח להמשיך ולהתמודד (Lloyd & Hastings, 2009; Ogston et al., 2011). טרנובל ועמיתיו (Turnbull et al., 1993) ראו בנוכחות ילד עם לקות בתוך המשפחה מקור לאושר, ללמידה, לאהבה, למימוש, לכוח ולגאווה. יחד עם זאת מחקרים מעלים כי תפיסה חיובית

ותקווה של הורים לילדים בעלי לקויות נתפסות לפעמים כהתעלמות מהמציאות המורכבת והיאחזות באשליה (Kearney & Griffin, 2001; Lloyd & Hastings, 2009). החוקרים מזהירים את אנשי המקצוע שלא להיות "גנבי חלומות" ומציעים גם להם להיאחז במידה של תקווה.

המחקר הנוכחי בוחן את התמודדותם של הורים דרוזים למתבגרים עם ל"א ואת קיומם של קשרים העשויים להתקיים בין לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה.

1.8 שאלות המחקר

- האם קיים בעדה הדרוזית הבדל במדדים הרגשיים (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א?
- האם קיים בעדה הדרוזית הבדל בתחושות התקווה והלחץ בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה?

1.9 השערות המחקר

1. הורים למתבגרים עם ל"א ידווחו על תחושת לחץ גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א.
2. הורים למתבגרים ללא ל"א ידווחו על תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א.

3. הורים למתבגרים ללא ל"א ידווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א.

4. ככול שתחושת הקוהרנטיות גבוהה יותר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א כן תחושת הלחץ תהיה נמוכה יותר.

5. ככול שתחושת הקוהרנטיות גבוהה יותר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א כן תחושת התקווה תהיה גבוהה יותר.

6. ככול שתחושת הלחץ גבוהה יותר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א כן תחושת התקווה תהיה נמוכה יותר.

2. שיטה

2.1 מדגם

במחקר זה השתתפו 99 הורים למתבגרים דרוזים בגילאי 12-21, מתוכם 42 הורים למתבגרים עם ל"א ו- 57 הורים למתבגרים ללא ל"א ועם התפתחות טיפיקלית. בטבלה מספר 1 להלן מוצגים נתוני רקע דמוגרפיים של שתי קבוצות המחקר, כולל השוואה בין הקבוצות.

טבלה מספר 1- משתנים דמוגרפיים של הורים למתבגרים עם ל"א בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א

משתנה	ערך	הורה למתבגר עם ל"א N=42 (%)	הורה למתבגר ללא ל"א N=57 (%)	X^2
מגדר ההורה	זכר	64.3	21.1	18.93***
	נקבה	35.7	78.9	
גיל ההורה	39-30	14	31.5	2.85
	49-40	58	47.5	
	50+	28	21	
*השכלת ההורה	יסודית	16.7	0	26.43***
	תיכונית	57.1	19.3	
	מקצועית	4.8	7	
	על תיכונית	11.9	12.3	
	אקדמאית	9.5	61.4	
עיסוק	לא עובד	26.2	14	0.21
	משרה חלקית	16.7	16	
	משרה מלאה	57.1	70	
מקום מגורים	ליד ההורים	16.7	12.3	0.38
	ליד הורי בן הזוג	28.6	29.8	
	אחר	54.7	57.9	
מצב בריאותי של ההורה	טוב מאוד	21.4	66.7	22.13***
	טוב	57.1	26.3	
	כמעט טוב	19	3.5	
	לא טוב	2.4	3.5	

זיקה לדת	חילוני	21.4	19.3	3.63
	מסורתי	52.4	68.4	
	דתי	26.2	12.3	
מצב משפחתי	נשוי	95.2	96.5	0.09
	גרוש	2.4	1.8	
	אלמן	2.4	1.8	
מספר הילדים	עד 3	38.1	68.4	9.00**
	4 ומעלה	61.9	31.6	

*לצורך הניתוח חולק משתנה זה לשתי קטגוריות: "עד-תיכונית" : יסודית, תיכונית ומקצועית ו "על-תיכונית" : על תיכונית ואקדמאית
 $p < .01$; $p < .001$

ניתן לראות מטבלה מספר 1 כי הקבוצות נבדלות ביניהן באופן מובהק במספר מדדים: מגדר, השכלה, מצב בריאותי ומספר הילדים. מנגד, הן דומות במדדים הבאים: גיל, עיסוק, מקום מגורים, זיקה לדת ומצב משפחתי.

טבלה מספר 2 להלן מציגה את התפלגות מאפייני המתבגרים עם ל"א באחוזים.

טבלה מספר 2- נתונים עבור קבוצת המתבגרים עם ל"א

משתנה	ערך	מתבגרים עם ל"א N=42 (%)
מגדר	זכר	59.5
	נקבה	40.5
*גיל	16-12	83.4
	21-17	16.6
סדר הלידה	בכור	23.8
	אמצעי	47.6
	צעיר	28.6
עוצמת הלקות	קלה	7.2
	בינונית	47.6
	קשה	26.2
	עמוקה	19
מידת העצמאות	עצמאי	14.3

על פי הערכת ההורה	זקוק לעזרה מועטה	16.6
	זקוק לעזרה בינונית	28.6
	זקוק לעזרה רבה	40.5

* בבדיקת גילאי ההורים מול גילאי הילדים נמצא כי ההורה הצעיר ביותר היה בן 19 בזמן לידת הילד. מטבלה מספר 2 לעיל ניתן לראות שקרוב ל 60% מהמתבגרים הם בנים לעומת כ 40% בנות. רוב המתבגרים בגילאי 12-16, כ- 50% מהם ילדים אמצעיים במשפחה. רוב המתבגרים (יותר מ-70%) מוגדרים עם ל"א בינונית או קשה וחלקם הגדול (קרוב ל- 70%) זקוק לעזרה בינונית-רבה.

2.2 הליך המחקר

החוקרת הגישה בקשה מפורטת ללשכת המדען הראשי מטעם משרד החינוך. בתום הליך קבלת האישורים הנדרשים, פנתה החוקרת לבתי ספר לחינוך מיוחד ולבתי ספר רגילים* במחוז חיפה והצפון שבהם לומדים תלמידים דרוזים בגילאי 12-21 (נעשתה פנייה למספר מועט של בתי ספר לחינוך רגיל בהם כיתות חינוך מיוחד אך שאלונים אלה נפסלו בהמשך מתוך החלטה להתמקד בבתי ספר לחינוך מיוחד). מטרת הפנייה הייתה ליצור קשר עם אנשי מפתח (מנהלים, מחנכים ויועצים) במוסדות אלה. החוקרת הציגה את המחקר בפניהם ולאחר שקיבלה את הסכמתם להשתתף במחקר ביקשה מהם לאתר הורים העומדים בקריטריונים להשתתפות במחקר (הורים למתבגרים דרוזים עם ל"א והורים למתבגרים דרוזים ללא ל"א בגילאי 12-21). הפנייה להורים נעשתה דרך אנשי הקשר שדרכם הועברו השאלונים להורים ולאחר מכן הועברו לחוקרת באנונימיות וללא כל פרטים מזהים של ההורים. ההורים קיבלו מעטפה מבוללת שבה היו שאלוני המחקר בשפה הערבית ודף הסבר הכולל פרטים ליצירת קשר עם החוקרת במידת הצורך. בדף הובהר להורים כי השתתפותם היא וולונטרית, הם אינם נדרשים לציין פרטים מזהים כלשהם והם רשאים לבחור לא להשתתף במחקר. על פי הנחיות המדען הראשי החוקרת נתבקשה לבטל את סעיף הפרטים האישיים כולל חתימת ההורה כך שמילוי השאלון מהווה אישור הסכמה של ההורה להשתתף במחקר (ראה נספח 1).

* לצד הפנייה לבתי ספר לחינוך רגיל, נעשתה פנייה להורים למתבגרים דרוזים דרך אנשי קשר בקהילה, במטרה להגיע למספר גדול יותר של משתתפים, מיעוט מהשאלונים התקבלו בדרך זו ומרביתם דרך בתי הספר.

2.3 כלי המחקר

שאלות המחקר והשערותיו נבחנו באמצעות ארבעה שאלונים לדיווח עצמי. שאלוני המחקר (למעט שאלון הלחץ כפי שמצוין בהמשך) תורגמו לשפה הערבית בידי שני מתורגמנים דוברי השפות ערבית ועברית ברמת שפת אם. התרגומים נמסרו לשופט חיצוני, דוקטורנט לשפה הערבית לשם בחירת הגרסה המדויקת ביותר.

2.3.1 שאלון פרטים דמוגרפים

ההורים התבקשו לענות על שאלון דמוגרפי המכיל פרטים אישיים כגון מגדר, גיל, השכלה, תעסוקה ועוד. בנוסף, הורים למתבגרים עם ל"א התבקשו לענות על מספר שאלות אודות ילדם שכללו שאלות לגבי מגדר, גיל, סדר הלידה במשפחה ומידת העצמאות בחיי היום-יום.

2.3.2 שאלון תפיסת הלחץ של הורים (Pearlin & Schooler, 1978) Emotional Stress

שאלון דיווח עצמי הבודק את תחושת הלחץ של ההורה בשלושה תחומי תפקוד: זוגיות, הורות ומצב כלכלי. השאלון פותח על ידי פרלין וסקולר (Pearlin & Schooler, 1978) ותורגם לעברית על ידי קרן (1994). השאלון כולל 24 פריטים המדורגים בסולם ליקרט מ-1-4 ונעים על רצף של כלל לא (1) ועד במידה רבה (4).

בנושא הזוגיות ההורה נשאל "כאשר אתה חושבת על ההנאות והבעיות שיש לך עם בן/בת הזוג, כיצד היית מתארת אותן?" להורה מוצגים מספר היגדים שיש לדרג בין 1-4, לדוגמה: לא מאושרות, מוטרדות, מתוסכלות ועוד. בנושא ההורות, ההורה נשאל "כאשר אתה חושבת על ניסיוןך כהורה, איך אתה מרגישה?" דוגמאות להיגדים: מתוסכלות, מותשות נפשית, לא בטוחה בעצמי. בנושא הלחץ הכלכלי ההורה נשאל "כאשר אתה חושבת על מצבך הכלכלי, איך אתה מרגישה?" דוגמאות להיגדים: מודאגת, מתוחה, מרוצה ועוד.

שקלול השאלון נעשה בעזרת הממוצע בכל תחום, ככול שהציון המתקבל גבוה יותר כן רמת הלחץ המדווחת גבוהה יותר. תוקף המבנה של הכלי נבדק באמצעות ניתוח גורמים, וכן ניתוח הקשר שבין לחץ הורי ללחצי תפקידים אחרים ובין לחצים אלה לבין מדדי התמודדות (Pearlin & Schooler, 1978). במחקר הנוכחי נעשה שימוש בתרגום לערבית שהוצג במחקרה של יעקב-עבוד (2002). המהימנות הפנימית שנמצאה עבור שלושת התחומים במחקרה של יעקב-עבוד (2002): לחץ זוגי $\alpha=.92$, לחץ הורי $\alpha=.90$, לחץ כלכלי $\alpha=.93$. המתאמים ביניהם נעו בין $r=0.51$

ל- $r=0.58$ ($p<0.001$) דבר המלמד על קשר גבוה בין סוגי הלחץ השונים, אך עדיין על נבדלותם זה מזה (יעקב-עבוד, 2002).

2.3.3 שאלון תחושת הקוהרנטיות - (Antonovsky, 1987) Sense of Coherence Scale

שאלון דיווח עצמי המעריך את מידת הביטחון של ההורים בעצמם ובעולמם, את תחושת המסוגלות והשליטה שלהם ואת מידת יכולתם להבין את המציאות שבה הם חיים. במחקר זה נעשה שימוש בגרסה הארוכה של השאלון אשר כוללת 29 פריטים המדורגים בסולם ליקרט מ-1-7 ונעים על רצף של אף פעם (1) ועד תמיד (7). הציון מורכב מסכום ציוני הפרטים בטווח הנע בין 29-203, ציון גבוה מתאר רמת קוהרנטיות גבוהה.

השאלון כולל 3 מרכיבים של תחושות אישיות: מובנות – למשל "האם קורה שיש לך הרגשה שאתה במצב לא מוכר ולא יודעת מה לעשות?" ניהוליות – למשל "האם קורה שיש לך רגשות שאתה לא בטוח/ה שתוכל/י לשלוט בהם?" משמעות – למשל "האם קורה שיש לך הרגשה שאין הרבה משמעות לדברים בהם אתה מעורב/ת בחיי היום יום?". השאלון מהימן ותקף: ציוני אלפא קרונבך נעו בין 0.70-0.95 במחקר מקיף שכלל מעל ל-450 מחקרים שעשו שימוש בשאלון (Eriksson & Lindström, 2006). במחקרים אחרים, העקביות הפנימית המדווחת נעה בין 0.95-0.82 (דרורי, פלוריאן וקרביץ, 1991; Antonovsky, 1993).

2.3.4 שאלון תחושת התקווה - (Snyder et al., 1996) The Hope Scale

שאלון דיווח עצמי המעריך את מידת התקווה של ההורה. השאלון כולל שישה פריטים המדורגים בסולם ליקרט מ-1 עד 6. הפריטים נעים על רצף של אף פעם (1) ועד תמיד (6). הציון מורכב מסכום ציוני הפריטים בטווח הנע בין 6-36, ציון גבוה מתאר רמת תקווה גבוהה. שלושה פריטים משקפים חשיבה מכוונת מטרה, לדוגמה "אני מצליחה להגשים את מרבית המטרות שלי" ושלושה פריטים אחרים מתייחסים ליכולת מציאת דרכים לפתרון בעיות, לדוגמה "אני יכולה לחשוב על דרכים רבות להשיג את הדברים החשובים לי בחיים". יש לציין כי השאלון בודק את תחושת התקווה הכללית של ההורה ולא את התקווה כלפי הילד.

השאלון מהימן ותקף: ציוני אלפא קרונבך לבדיקת מהימנות כעקיבות פנימית נעים בין 0.82-0.95 (Snyder et al., 1996). ציוני המתאמים לבדיקת מהימנות כיציבות באמצעות מבחן ומבחן חוזר נעים בין 0.71-0.73 בתקופת זמן של למעלה מעשרה שבועות (Snyder et al., 1991).

תקפות השאלון נבדקה באמצעות תוקף מתכנס ונמצאו מתאמים גבוהים בממוצע של 0.70. בנוסף נמצא תוקף מבנה בעל מתאמים גבוהים עם שאלונים דומים ותוקף מבחין בעל מתאמים נמוכים ($r=0.30$) עם שאלון התקווה המקורי (Snyder et al., 1996). במחקר הנוכחי נעשה שימוש בגרסה העברית (Lackaye, Margalit, Ziv & Ziman, 2006) אשר תורגמה לערבית בתהליך שהוזכר לעיל.

בטבלה מספר 3 להלן מוצגים נתונים עבור שלושת שאלוני המחקר. הטבלה מציגה את המהימנות הפנימית של פרטי כל שאלון, מספר השאלות והאם נעשה היפוך סקאלה או לא.

טבלה מספר 3 – נתונים עבור שאלוני המחקר

משתנה	מספר שאלות	אלפא קרונברך	היפוך סקאלה
לחץ כללי	24	.94	כן
לחץ זוגי	9	.91	כן
לחץ הורי	7	.88	לא
לחץ כלכלי	8	.95	כן
קוהרנטיות	29	.88	כן
מובנות	11	.73	כן
ניהוליות	10	.71	כן
משמעות	8	.75	כן
תקווה	6	.88	לא

מטבלה מספר 3 ניתן לראות כי עבור שלושת השאלונים נמצאה מהימנות עקביות פנימית גבוהה ($\alpha > .80$). בחלוקה הפנימית של השאלונים, הן בשאלון הלחץ והן בשאלון הקוהרנטיות, התקבלה אלפא מעט שונה מהמדד הכללי אך עדיין נחשבת לגבוהה ($\alpha > .70$).

3. ממצאים

ממצאי המחקר מוצגים להלן בשלושה חלקים. **בחלק הראשון** מוצגות שאלות והשערות המחקר

העוסקות בהבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א, וכן בהבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, וכן בחינת הקשרים בין המדדים בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א בלבד. **בשלב השני** מוצגים ניתוחי המשתנים הדמוגרפיים והקשר ביניהם לבין מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) **ובשלב השלישי** מוצגים ניתוחי רגרסיה היררכית לניבוי מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה).

3.1 בחינת שאלות והשערות המחקר

3.1.1 בחינת ההבדלים במדדי המחקר בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א

שאלת המחקר הראשונה עניינה בהבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א במדדים הבאים: לחץ, קוהרנטיות ותקווה. לשם כך נערך מבחן שונות דו-גורמי MANOVA (מבחן זה עונה על שאלת המחקר הראשונה ועל ההשערות 1, 2, 3).

מבחן MANOVA נמצא מובהק $[F(7,89) = 4.18, p < .01]$, כלומר קיים הבדל לפחות באחד המדדים (לחץ, קוהרנטיות או תקווה) בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א. בחינת השערות המחקר מציגה באלו מדדים נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות.

בדיקת השערות המחקר 3-1

ההשערה הראשונה התייחסה לתחושת הלחץ של ההורים. שוער כי הורים למתבגרים עם ל"א ידווחו על תחושת לחץ גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. תוצאות מבחן ניתוח שונות שבו המשתנה התלוי הוא מידת הלחץ של ההורה, מוצגות להלן בטבלה מספר 4.

טבלה מספר 4 – תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בלחץ בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א

הורה למתבגר עם ל"א	הורה למתבגר ללא ל"א
N=42	N=57

המשתנה	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	F (7,89)
לחץ זוגי	1.86	.61	1.89	.79	.03
לחץ הורי	1.95	.62	1.58	.55	9.58**
לחץ כלכלי	2.1	.80	1.85	.85	2.07
לחץ כללי	1.97	.59	1.79	.60	2.14

** $p < .01$

מטבלה מספר 4 ניתן לראות הבדל מובהק בין ההורים בתחושת הלחץ ההורי. הורים למתבגרים עם ל"א דיווחו על לחץ הורי גבוה יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. מנגד, לא נמצא הבדל מובהק בלחץ הזוגי, בלחץ הכלכלי או בלחץ הכללי.

ההשערה השנייה התייחסה לתחושת הקוהרנטיות של ההורים. שוער כי הורים למתבגרים ללא ל"א ידווחו על תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א. במבחן ניתוח שונות שבו המשתנה התלוי הוא תחושת הקוהרנטיות של ההורים, נמצא הבדל מובהק בין ההורים. לצורך בחינה מעמיקה יותר למדד הקוהרנטיות, חולק המדד לשלושת מרכיביו: מובנות, ניהוליות ומשמעות, בהתאם לספרות ולמחקרים קודמים (ראה Carstens & Spangenberg, 1997; Hintermair, 2004; Manor-Binyamini, 2012a; Sandell, Blomberg & Lazar, 1998). בטבלה מספר 5 ניתן לראות באילו מרכיבים של תחושת הקוהרנטיות קיים הבדל מובהק בין ההורים.

טבלה מספר 5 – תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת הקוהרנטיות בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א

הורה למתבגר עם ל"א	הורה למתבגר ללא ל"א
N=42	N=57

המשתנה	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	F (7,89)
מובנות	4.33	.91	4.68	.95	2.88
ניהוליות	4.65	.89	4.95	.94	2.76
משמעות	4.92	1.04	5.73	.86	18.12***
תחושת קוהרנטיות כללית	4.59	.81	5.05	.84	7.24**

** $p < .01$; *** $p < .001$

מטבלה מספר 5 ניתן לראות הבדל מובהק במדד הקוהרנטיות הכללי. הורים למתבגרים ללא ל"א דיווחו על תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א. בחלוקה לשלושת מרכיבי תחושת הקוהרנטיות, נמצא הבדל מובהק בתחושת המשמעות בלבד; הורים למתבגרים ללא ל"א דיווחו על תחושת משמעות גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א.

ההשערה השלישית התייחסה לתחושת התקווה של ההורים. שוער כי הורים למתבגרים ללא ל"א ידווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א. במבחן ניתוח שונות שבו המשתנה התלוי הוא תחושת התקווה של ההורים, נמצא הבדל מובהק בין ההורים, הנתונים מוצגים בטבלה מספר 6.

טבלה מספר 6 – תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת התקווה בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א

המשתנה	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	F (7,89)
תחושת תקווה	4.3	.83	4.92	.76	14.61***

*** $p < .001$

מטבלה מספר 6 ניתן לראות הבדל מובהק בתחושת התקווה: הורים למתבגרים ללא ל"א דיווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א.

לסיכום, ממצאי המחקר מצביעים על הבדלים מובהקים בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א במדד הלחץ ההורי, בתחושת הקוהרנטיות הכללית, בתחושת המשמעות ובתחושת התקווה.

3.1.2 בחינת ההבדלים והקשרים בין מדדי המחקר בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א

בחינת הבדלים במדדי המחקר בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה.

על מנת לבדוק את התקווה ואת הלחץ בהתאם לתחושת הקוהרנטיות של ההורה (שאלת המחקר השנייה), נבנה משתנה חדש, דיכוטומי; קוהרנטיות גבוהה וקוהרנטיות נמוכה לפי החציון של מדד הקוהרנטיות בקרב הורים למתבגרים עם ל"א בלבד, בהסתמך על ספרות ומחקרים קודמים אשר עשו שימוש בחלוקה זו (ראה לדוגמה Olsson & Hwang, 2002). נמצא כי 17 מתוך 42 הורים הם בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, לעומת 25 הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה. מאחר ובכל קבוצה ישנם פחות מעשרים משתתפים ובשל הפיזור הרחב של הממצאים, הוחלט להשתמש במבחן א-פרמטרי מסוג Mann-Whitney. תוצאות המבחן מוצגות בטבלה מספר 7.

טבלה מספר 7 – תוצאות מבחן Mann-Whitney לבדיקת הבדלים בתחושת הלחץ והתקווה בין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה

המשתנה	קוהרנטיות נמוכה N=17		קוהרנטיות גבוהה N=25		Z
	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	
תקווה	3.78	.89	4.72	.61	-3.472**
לחץ זוגי	1.97	.59	1.79	.62	-1.168
לחץ הורי	2.15	.55	1.84	.63	-1.751
לחץ כלכלי	2.38	.93	1.90	.63	-1.735
לחץ כללי	2.16	.60	1.84	.54	-1.603

** $P < .01$

מטבלה מספר 7 ניתן לראות הבדל מובהק בתחושת התקווה: הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה דיווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר. מנגד, לא נמצא הבדל מובהק בתחושת הלחץ הכללי וכן, לא נמצא הבדל מובהק במרכיבים השונים של תחושת הלחץ.

על מנת להעמיק את הבנת הקשרים בין מדדי המחקר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א

נבדקו מתאמי פירסון המוצגים להלן בבחינת ההשערות 4, 5, 6.

בחינת הקשרים בין מדדי המחקר בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א

ההשערה הרביעית גרסה שיימצא מתאם שלילי בין תחושת הקוהרנטיות של ההורה לבין תחושת הלחץ. לבדיקת ההשערה חושב מתאם פירסון כפי שמוצג בטבלה מספר 8.

טבלה מספר 8 – מתאם פירסון בין תחושת הקוהרנטיות לבין תחושת הלחץ בקרב הורים למתבגרים עם ל"א (N=42)

המשתנה	מובנות	ניהוליות	משמעות	תחושת קוהרנטיות
לחץ זוגי	-.32*	-.49**	-.38*	-.45**
לחץ הורי	-.29	-.53***	-.53***	-.52***
לחץ כלכלי	-.36*	-.56***	-.51**	-.55***
לחץ כללי	-.38*	-.60***	-.53***	-.58***

* $P < .05$; ** $P < .01$; *** $p < .001$

מטבלה מספר 8 ניתן לראות מתאמים שליליים מובהקים בין רוב מרכיבי תחושת הקוהרנטיות לבין רוב מרכיבי הלחץ. ככול שתחושת הקוהרנטיות עולה, כן תחושת הלחץ יורדת, למעט היעדר מתאם מובהק בין תחושת המובנות של ההורה לבין לחץ הורי.

ההשערה החמישית גרסה שיימצא מתאם חיובי בין תחושת הקוהרנטיות של ההורה לבין תחושת התקווה. לבדיקת ההשערה חושב מתאם פירסון כפי שמוצג בטבלה מספר 9.

טבלה מספר 9 – מתאם פירסון בין תחושת הקוהרנטיות על מרכיביה השונים לבין תחושת התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א (N=42)

המשתנה	מובנות	ניהוליות	משמעות	תחושת קוהרנטיות
--------	--------	----------	--------	-----------------

תקווה	.51**	.45**	.54***	.58***
-------	-------	-------	--------	--------

$**P < .01; ***p < .001$

ניתן לראות מטבלה מספר 9 מתאם חיובי מובהק בין תחושת הקוהרנטיות על מרכיביה השונים לבין תחושת התקווה. ככול שתחושת הקוהרנטיות עולה, כן תחושת התקווה עולה.

ההשערה השישית גרסה שימצא מתאם שלילי בין תחושת הלחץ לבין תחושת התקווה של ההורה. לבדיקת ההשערה חושב מתאם פירסון כפי שמוצג בטבלה מספר 10.

טבלה מספר 10 – מתאם פירסון בין תחושת הלחץ לבין תחושת התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א (N=42)

המשתנה	תקווה
לחץ זוגי	-.43**
לחץ הורי	-.21
לחץ כלכלי	-.24
לחץ כללי	-.32*

$*P < .05; **p < .01$

מטבלה מספר 10 ניתן לראות מתאם שלילי מובהק בין תחושת הלחץ הכללי לבין התקווה וכן מתאם שלילי מובהק בין לחץ בזוגיות לבין תחושת התקווה. ככול שעולות תחושות הלחץ הכללי והלחץ הזוגי, כן יורדת תחושת התקווה. מנגד, לא נמצא מתאם מובהק בין לחץ הורי או לחץ כלכלי לבין תחושת התקווה של ההורה.

3.2 בדיקת הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים לבין מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה)

בחלק זה נבחנו הקשרים בין מדדי המחקר לבין המשתנים הדמוגרפיים ויוצגו רק המשתנים שבהם נמצא הבדל מובהק.

בניתוח שונות דו-גורמי MANOVA נמצא הבדל מובהק בתחושת הקוהרנטיות והתקווה

בין הורים בעלי השכלה עד-תיכונית לבין הורים בעלי השכלה על-תיכונית $F(5,89)=2.49$,]

$p<.05$]. תוצאות המבחן מופיעות להלן בטבלה מספר 11.

טבלה מספר 11 – תוצאות מבחן ניתוח שונות לבדיקת ההבדל בתחושת הקוהרנטיות והתקווה בין הורים בעלי השכלה עד-תיכונית לבין הורים בעלי השכלה על-תיכונית

המשתנה	השכלה עד-תיכונית N=48		השכלה על-תיכונית N=51		F (1,93)
	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	
קוהרנטיות	4.55	.79	5.17	.81	5.26*
תקווה	4.37	.94	4.97	.64	4.07*

* $P < .05$

ניתן לראות מטבלה מספר 11 הבדל מובהק בתחושת הקוהרנטיות והתקווה, הורים בעלי השכלה על-תיכונית דיווחו על תחושת קוהרנטיות ותקווה גבוהות יותר בהשוואה להורים בעלי השכלה עד-תיכונית.

לבדיקת הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים (מגדר ומספר הילדים) לבין מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) נעשו ניתוחי שונות רב משתנים MANOVA. בניתוחים אלו לא נמצאו הבדלים במדדי המחקר על פי מגדר ההורה או מספר הילדים במשפחה. כמו כן, באשר למצב הבריאותי המדווח על ידי ההורה, ניתן לראות שהרוב הגדול בשתי הקבוצות דיווח על מצב בריאותי "טוב מאוד" ו"טוב". נתונים אלה מובאים בטבלה מספר 1 בלבד ללא המשך ניתוחים סטטיסטיים עבור משתנה זה.

בנוסף, מאחר ומדובר במדגם הטרוגני מבחינת מגדר ההורה שהשתתף במחקר, הועבר מבחן t למדגמים בלתי תלויים. התוצאות מוצגות להלן בטבלה מספר 12 ומתייחסות לכלל המדגם.

טבלה מספר 12 – בדיקת הבדלים בין אבות לאימהות במדדים: לחץ, קוהרנטיות ותקווה בעזרת מבחן t

המשתנה	זכר N=39		נקבה N=60		T
	ממוצע	ס. תקן	ממוצע	ס. תקן	

לחץ	1.96	.57	1.80	.60	1.28
קוהרנטיות	4.77	.71	4.39	.93	-.90
תקווה	4.49	.78	4.80	.87	-1.79

ניתן לראות מטבלה מספר 12 כי במחקר זה לא נמצא הבדל מובהק בין אבות לאימהות בדיווח על תחושת לחץ, קוהרנטיות ותקווה.

3.3 ניתוחי רגרסיה היררכית לניבוי מדדי המחקר: לחץ, קוהרנטיות ותקווה

חלק זה כולל ניתוחי רגרסיה היררכית לגבי תחושת הלחץ, הקוהרנטיות והתקווה של ההורים (ההתייחסות היא לכלל המדגם: הורים למתבגרים בעדה הדרוזית). להלן מוצגים ניתוחי רגרסיה היררכית בנוגע למדדים הכלליים בלבד (לחץ, קוהרנטיות ותקווה). לפירוט המרכיבים השונים של מדדי הלחץ והקוהרנטיות ראה נספח מספר 7.

כדי להבין לעומק את הגורמים התורמים לניבוי מדדי המחקר (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) נעשו ניתוחי רגרסיה היררכית בשלושת המדדים. בכל ניתוח הוכנס אחד המדדים כמשתנה תלוי ושאר המשתנים הוכנסו בשלושה צעדים. **בצעד הראשון** הוכנס המשתנה קבוצה (הכוונה היא לקבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א), **בצעד השני** הוכנסו המשתנים הדמוגרפיים מגדר, השכלה ומספר הילדים במשפחה. **בצעד השלישי** הוכנסו מדדי המחקר האחרים אשר נמצאו קשורים למדד הנבדק. מקדמי הרגרסיה ההיררכית עבור לחץ, קוהרנטיות ותקווה מוצגים להלן.

לבדיקת התרומה של המשתנים: קבוצה, מגדר, השכלה, מספר ילדים והמדדים: ניהוליות ומשמעות לניבוי תחושת הלחץ של ההורה, נעשה ניתוח רגרסיה לינארית היררכית בשיטת Enter כפי שמופיע בטבלה מספר 13.

טבלה מספר 13 – רגרסיה לינארית היררכית לניבוי מדד הלחץ הכללי

מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B

קבוצה	.181	.123	.149	.013	.161	.011	-.145	.138	-.119
מגדר				.157	.158	.128	.194	.130	.158
השכלה				.199	.145	.165	.046	.121	.038
מספר ילדים				.121	.139	.100	.021	.115	.017
ניהוליות							-.212	.074	-.327**
משמעות							-.205	.073	-.349**
R ²	0.022	0.000	0.324						
F	2.149	0.997	6.756**						

** $p < 0.01$

מטבלה מספר 13 ניתן לראות שבצעד הראשון שבו הוכנס המשתנה **קבוצה** לא נמצאה תרומה מובהקת לניבוי תחושת הלחץ של ההורה. כמו כן בצעד השני שבו הוכנסו המשתנים **הדמוגרפיים** לא נמצאה תרומה מובהקת. בצעד השלישי שבו הוכנסו המדדים **ניהוליות ומשמעות**, המודל נמצא מובהק $[F(8,88)=6.756, p<0.01, R=0.617, R^2=0.381, R^2_{adj}=0.324]$ ומעיד כי ככול שתחושות הניהוליות והמשמעות גבוהות יותר, כן תחושת הלחץ נמוכה יותר, ולמדד הניהוליות התרומה הגדולה ביותר. אחוז השונות המוסברת הוא 32.4%.

לבדיקת התרומה של המשתנים: קבוצה, מגדר, השכלה, מספר ילדים, והמדדים: תקווה, לחץ הורי ולחץ כלכלי לניבוי תחושת הקוהרנטיות של ההורה, נעשה ניתוח רגרסיה לינארית היררכית בשיטת Enter כפי שמופיע בטבלה מספר 14.

טבלה מספר 14 – רגרסיה לינארית היררכית לניבוי תחושת הקוהרנטיות הכללית

מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
B	SE	β	B	SE	β	B	SE	β

קבוצה	-0.463	.169	-.268**	-.203	.217	-.117	.038	.170	.022
מגדר				.016	.210	.009	.128	.160	.073
השכלה				-.500	.196	-.293*	-.166	.152	-.097
מספר ילדים				-.133	.184	-.077	-.030	.137	-.017
תקווה							.439	.086	.436**
לחץ הורי							-.310	.130	-.219*
לחץ כלכלי							-.267	.090	-.260**
R ²	0.072	0.094	0.504						
F	7.526**	2.692*	12.051**						

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

מטבלה מספר 14 ניתן לראות שבצעד הראשון נמצאה תרומה מובהקת למשתנה **קבוצה** $[F(1,97)=7.526, p<0.01, R=0.268, R^2=0.072]$. השונות המוסברת היא 7.2% והשתייכות לקבוצת הורים למתבגרים עם ל"א מורידה את תחושת הקוהרנטיות של ההורה. בצעד השני שבו הוכנסו **המשתנים הדמוגרפיים**, המודל נמצא מובהק $[F(6,92)=2.692, p<0.05, R=0.386, R^2=0.149, R^2_{adj}=0.094]$. נמצאה תרומה מובהקת למשתנה ההשכלה בלבד, השונות המוסברת היא 9.4%, השכלה עד-תיכונית ניבאה תחושת קוהרנטיות נמוכה יותר. בצעד השלישי הוכנסו **המשתנים תקווה, לחץ הורי ולחץ כלכלי**, המודל נמצא מובהק $[F(9,89)=12.051, p<0.01, R=0.741, R^2=0.549, R^2_{adj}=0.504]$. ניתן לראות כי השונות המוסברת עלתה עלייה ניכרת ל-50.4% והתרומה הגדולה ביותר היא לתחושת התקווה. ככול שהתקווה גבוהה יותר, תחושת הקוהרנטיות של ההורה עולה. כמו כן המדדים לחץ הורי ולחץ כלכלי תרמו באופן מובהק לניבוי תחושת הקוהרנטיות של ההורה. ככול שלחצים אלה גבוהים, כן תחושת הקוהרנטיות יורדת.

לבדיקת התרומה של המשתנים: קבוצה, מגדר, השכלה, מספר ילדים, והמדדים: מובנות ומשמעות לניבוי תחושת התקווה של ההורה, נעשה ניתוח רגרסיה לינארית היררכית בשיטת Enter כפי שמופיע בטבלה מספר 15.

טבלה מספר 15 – רגרסיה לינארית היררכית לניבוי תחושת התקווה

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	B	SE B	β	B	SE B	β	B	SE B	β
קבוצה	-0.589	.164	-.343**	-0.381	.207	-.222	-0.214	.178	-.125
מגדר				-0.163	.201	-.094	-0.167	.165	-.096
השכלה				-0.405	.187	-.239*	-0.097	.162	-.057
מספר ילדים				-0.128	.176	-.075	-0.067	.146	-.039
מובנות							.278	.088	.309**
משמעות							.280	.085	.336**
R ²	0.117			0.163			0.432		
F	12.910**			4.190**			10.300**		

* $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

מטבלה מספר 15 ניתן לראות שבצעד הראשון המודל נמצא מובהק $F(1,97)=12.910, p<0.01$, $[R=0.343, R^2=0.117]$ נמצאה תרומה מובהקת למשתנה **קבוצה**. השונות המוסברת היא 11.7%. השתייכות לקבוצת הורים למתבגרים עם ל"א מפחיתה את תחושת התקווה של ההורה. בצעד השני שבו הוכנסו **המשתנים הדמוגרפיים**, המודל נמצא מובהק $F(6,92)=4.190, p<0.01$, $[R=0.463, R^2=0.215, R^2_{adj}=0.163]$. נמצאה תרומה מובהקת למשתנה השכלה בלבד והשונות המוסברת היא 16.3%. השכלה עד-תיכונית ניבאה תחושת תקווה נמוכה יותר. בצעד השלישי הוכנסו **המשתנים מובנות ומשמעות**, המודל נמצא מובהק $F(8,90)=10.300, p<0.01$, $[R=0.691, R^2=0.478, R^2_{adj}=0.432]$. נמצאה תרומה מובהקת למובנות ולמשמעות. השונות המוסברת היא 43.2%. ככול שתחושות המובנות והמשמעות של ההורה עולות, כך עולה תחושת התקווה. למדד המשמעות התרומה הגדולה ביותר לניבוי תחושת התקווה.

4. דיון

פרק הדיון כולל ארבעה חלקים: **החלק הראשון** בוחן את הדומה והשונה בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בעדה הדרונית במדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה. **החלק השני** מתמקד בבחינת ההבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה וכן בחינת המתאמים בין המדדים בקרב אוכלוסיית ההורים למתבגרים עם ל"א בלבד. **החלק השלישי** עוסק במשתנים הדמוגרפיים

ותרומתם לניבוי המדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה. **החלק הרביעי** דן במגבלות המחקר, בהמלצות למחקרי המשך ובהשלכותיו היישומיות של המחקר.

4.1 בחינת הדומה והשונה בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א

שאלת המחקר הראשונה ושלושת ההשערות הראשונות עסקו בהבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א וללא ל"א. מחקרים רבים השוו בין הורים לילדים עם לקויות לבין הורים לילדים עם התפתחות רגילה (Baker et al., 2005; Lopez et al., 2008; Manor-Binyamini, 2011; Oelofsen & Richardson, 2006; Ogston et al., 2011; Stokes & Holsti, 2010), אך זה המחקר הראשון אשר עשה השוואה זו בעדה הדרונית תוך התמקדות בהורים למתבגרים עם ל"א ובחינת הלחץ, תחושת הקוהרנטיות והתקווה.

עניינה של שאלת המחקר הראשונה הוא בהבדלים בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א. ממצאי המחקר הראו הבדל מובהק בתחושת הלחץ (הלחץ ההורי), הקוהרנטיות (במדד הכללי ובתחושת המשמעות) והתקווה. מנגד, לא נמצא הבדל בתחושת הלחץ הזוגי, הלחץ הכלכלי או הלחץ הכללי וכן לא נמצא הבדל בתחושת המובנות או הניהוליות (מרכיבים של תחושת הקוהרנטיות). ממצאים אלה נדונים בחלק הבא ונותנים מענה להשערות המחקר 1, 2, 3.

קווי דמיון ושוני בתחושת הלחץ בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א

במחקר זה נמצא הבדל מובהק רק בלחץ ההורי. הורים למתבגרים עם ל"א דיווחו על לחץ הורי גבוה יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. ממצא זה מחזק ממצאי מחקרים קודמים (Baker et al., 2005; Rowbotham et al., 2011; White & Hastings, 2004) אשר מצאו לחץ הורי גבוה יותר בקרב הורים לילדים עם ל"א.

הורים למתבגרים עם ל"א עלולים לחוות לחץ הורי גבוה יותר הנובע מעומס התפקידים שאתו הם מתמודדים אשר כולל, בנוסף לעומס התפקיד ההורי הרגיל, דרישה לידע, טיפול וסגור (Rowbotham et al., 2011). לחץ זה עלול להתעצם נוכח חוסר איזון בין משאבים אישיים של ההורה לבין דרישות התפקיד ההורי. לופז ועמיתיו (Lopez et al., 2008) מצאו קשר בין מידת התלות והצרכים של הילד לבין דיווח ההורים על תחושת לחץ הורי. ככול שהתלות של הילד

בהוריו גדולה יותר, כן הדרישות היום-יומיות עולות ועלולות במידה רבה להגביר את תחושת הלחץ ההורי.

גורם נוסף העולה שוב ושוב במחקרים ומגביר את הלחץ ההורי, אם כי לא נבדק במחקר הנוכחי, קשור לבעיות ההתנהגות השכיחות בקרב ילדים ומתבגרים עם ל"א (Baker et al., 2005; Gray et al., 2011; Lopez et al., 2008; Olsson et al., 2008; Rowbotham et al., 2011). בייקר ועמיתיו (Baker et al., 2005) מצאו כי ילדים עם ל"א הם בסיכון גבוה יותר לפתח בעיות התנהגות בהשוואה לילדים עם התפתחות רגילה, דבר שמעלה את תחושת הלחץ ההורי. הסבר אפשרי ללחץ ההורי הגבוה המדווח על ידי ההורים במחקר זה עשוי להיות קשור במידה מסוימת לבעיות התנהגות של הילד המתבגר.

בניגוד למשוער, לא עלה הבדל מובהק בלחץ הזוגי, הכלכלי או הכללי בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א. ממצא זה סותר ממצאי מחקרים קודמים אשר הצביעו על לחצים כלכליים וזוגיים גבוהים יותר בקרב הורים לילדים עם ל"א (Al-Krenawi et al., 2011; Emerson, 2003; Stokes & Holsti, 2010). הורים דרוזים עשויים להסתגל ביתר קלות בשל המאפיינים הייחודיים של העדה הדרוזית. מחקרים מצביעים על חשיבות התמיכה הלא פורמלית בהתמודדות הורים לילדים עם לקויות (Duvdevany & Abboud, 2003; White & Hastings, 2004). העדה הדרוזית, למרות תהליכי שינוי ומודרניזציה שעוברת בשנים האחרונות (Dana, 2009), נחשבת עדיין לחברה קולקטיביסטית וסגורה שבה דואגים חברים זה לזה והקשרים המשפחתיים והחברתיים נחשבים למשאב התמודדות משמעותי (פלאח, 2000). הורים למתבגרים עם ל"א המקבלים תמיכה כלכלית, חברתית ופסיכולוגית מהמשפחה המורחבת עשויים להתמודד ביעילות עם לחצים כלכליים, זוגיים ואחרים.

למרות היעדר הבדל ברוב מרכיבי הלחץ בין הקבוצות, עדיין קיים הבדל מובהק בלחץ ההורי. לחץ מתמשך זה עלול להפוך לתחושת דיכאון ולהשפיע על התמודדות ההורים (Baker et al., 2005; Hintermair, 2004; Olsson & Hwang, 2002; Rowbotham et al., 2011). האתגרים שאִתם מתמודדים הורים למתבגרים עם ל"א מגבירים את הלחץ ההורי ועלולים לפגוע בתחושת הקוהרנטיות של ההורה כפי שניתן לראות מניתוח ההשערה הבאה.

קווי דמיון ושוני בתחושת הקוהרנטיות בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים

במחקר הנוכחי נמצא הבדל מובהק בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בתחושת הקוהרנטיות הכללית. הורים למתבגרים ללא ל"א דיווחו על תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר. ממצא זה תומך בממצאי מחקרים קודמים (Manor-Binyamini, 2011; Oelofsen & Richardson, 2006; Olsson et al., 2008) אשר מצאו תחושת קוהרנטיות נמוכה יותר בקרב הורים לילדים עם לקויות. מניתוח מרכיבי תחושת הקוהרנטיות עלה הבדל מובהק לגבי תחושת המשמעות בלבד.

ההבדל בתחושת הקוהרנטיות הכללית ובעיקר בתחושת המשמעות בין הקבוצות יש בו סתירה למחקרים קודמים אשר ייחסו להורים דרוזים לילדים עם לקויות תפיסות והתמודדות חיוביות הנובעות מהערכים ומהאמונות בעדה הדרוזית (Florian & Katz, 1983; Kandel et al., 2004). יש לציין כי השערה זו נבדקה בעבר במחקרים שבדקו התמודדות הורים דרוזים בהשוואה להתמודדות של הורים מעדות אחרות (Reiter et al., 1986). המחקר הנוכחי כלל השוואה תוך-תרבותית, ייתכן כי בהשוואה בין-תרבותית הורים דרוזים לילדים עם ל"א דיווחו על תחושת קוהרנטיות גבוהה יותר לעומת הורים מתרבויות אחרות.

למרות ההבדל המובהק במדד הקוהרנטיות הכללי וכן ההבדל בתחושת המשמעות, בניגוד למשוער, לא עלה הבדל מובהק בתחושת המובנות או הניהוליות בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א. הסבר אפשרי קשור לעובדה שמדובר במתבגרים. הורים למתבגר עם ל"א, לאור ההתמודדות המתמשכת, עשויים להכיר את הקשיים של ילדם (מובנות) ולרכוש במשך הזמן את הכלים הדרושים כדי להתמודד עם האתגרים השונים (ניהוליות).

הלחץ ההורי שחווים הורים למתבגרים עם ל"א והפגיעה בתחושת הקוהרנטיות ובייחוד תחושת המשמעות, עלולים להשפיע על התקווה של ההורה כפי שעולה מניתוח השערת המחקר הבאה.

הבדלים בתחושת התקווה בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א

במחקר זה נמצא הבדל מובהק בתחושת התקווה. הורים למתבגרים ללא ל"א דיווחו על תקווה גבוהה יותר בהשוואה להורים למתבגרים עם ל"א. ממצא זה מצטרף לממצאים קודמים (Lloyd

(Hastings, 2009; Ogston et al., 2011; Padencheri & Russell, 2002) אשר דיווחו על תחושת תקווה נמוכה יותר בקרב הורים לילדים עם לקויות. הסבר אפשרי קשור לבעיות ההתנהגות השכיחות בקרב מתבגרים עם ל"א. למרות שמחקר זה לא כלל מדד הבוחן את בעיות ההתנהגות של המתבגר, מחקרים שבחנו את הקשר בין תחושת התקווה של ההורה לבין התנהגות הילד עם ל"א, מצאו קשר מובהק בין השניים: ככול שלילד היו בעיות התנהגות גדולות יותר, כן התקווה של ההורה הייתה נמוכה יותר (Lloyd & Hastings, 2009; Padencheri & Russell, 2002). ממצאים אלה מעלים את החשיבות בבחינת הקשר בין התקווה של ההורה לבין בעיות התנהגות של הילד במחקרים עתידיים.

למרות שממצא זה מאשש את השערת המחקר, יש בו סתירה לממצאי מחקרים קודמים אשר מצאו התמודדות חיובית יותר בקרב הורים דרוזים (Reiter et al., 1986) וכן לטענה כי האמונה בגלגול נשמות בעדה הדרוזית קשורה לתפיסה חיובית יותר, קבלה ותקווה. בדומה לתחושת המשמעות, השוואה בין-תרבותית עשויה להניב ממצאים שונים ואולי תקווה גדולה יותר בקרב הדרוזים. מנגד, יש לזכור כי במחקר זה נבדקה התקווה של ההורה באופן כללי ולא התקווה כלפי המתבגר עם ל"א. תחושת התקווה של הורים למתבגרים עם ל"א עלולה להיות נמוכה יותר משום שהם נאלצים לוותר על מטרות ועל חלומות אישיים. טענה זו מתחדדת לאור תהליכי מודרניזציה שבהם נמצאת העדה הדרוזית בשנים האחרונות ומתבטאים באימוץ ערכים ותפיסות מערביות כמו מימוש עצמי, הישגיות, קריירה והשכלה (Weiner-Levy, 2006). הורים הנאלצים להשקיע את משאבי הזמן והכסף בגידול ובטיפול בילדם עם ל"א נותרים עם משאבים מעטים למימוש עצמי, דבר שעלול לפגוע בתחושת התקווה. המתח בין אמונה, ערכים ודת לבין תהליכי מודרניזציה וחשיפה לנורמות מערביות מעלה סימני שאלה רבים לגבי התמודדות הורים, תפיסותיהם ועמדותיהם בעדה הדרוזית. יהיה חשוב לבחון מתח זה במחקרים עתידיים על מנת להבין לעומק את התמודדותם ועמדותיהם של הורים דרוזים לילדים עם לקויות.

ההבדלים אשר עלו במחקר זה מצביעים על אתגרים ייחודיים שאתם מתמודדים הורים למתבגרים עם ל"א. לצד הבדלים אלה, קיימים קשרים בין המדדים בקרב ההורים למתבגרים עם ל"א שחשוב לזהות ולהבין אותם. החלק הבא עוסק בקשרים אלו ודן בשאלת המחקר השנייה ובהשערות 4, 5, 6.

4.2 בחינת ההבדלים והקשרים בין מדדי המחקר בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א

השוואה בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לעומת תחושת

קוהרנטיות נמוכה

שאלת המחקר השנייה מתמקדת בהורים למתבגרים עם ל"א בלבד ועניינה בהבדלים במדדי התקווה והלחץ בין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לעומת הורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה. נמצא הבדל מובהק בתחושת התקווה. הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה דיווחו על תקווה גבוהה יותר בהשוואה להורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה. מנגד, לא נמצא הבדל מובהק בלחץ בין ההורים.

פלדמן ושניידר (Feldman & Snyder, 2005) דנו בקרבה בין שני המושגים: קוהרנטיות ותקווה וטענו שהמרכיב המשותף לשניהם הוא תחושת השליטה של האדם בחייו. שליטה הוגדרה כשאיפה של האדם להבין את הנסיבות ואת מאורעות החיים כדי להגיע למטרות רצויות ולהימנע מתוצאות לא רצויות. התקווה מורכבת מתחושת הישגיות ופתרון בעיות. הורה עם תחושת ניהוליות ומובנות גבוהות עשוי להרגיש שהוא מסוגל לקבוע מטרות אישיות (הישגיות) ולמצוא את הדרך להשיגן (פתרון בעיות). תחושת המשמעות עשויה להגביר את המוטיבציה של ההורה להשיג מטרות אלה, והיא אותו כוח מניע העומד בבסיס תחושת התקווה.

מאחר ומדובר בהורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית, תחושת קוהרנטיות גבוהה עשויה לנבוע מהאמונה הייחודית בעדה הדרוזית. האמונה ברצון האל, הקבלה המוחלטת את גזרות הגורל והתקווה לחיים טובים יותר עבורם ועבור ילדם בגלגול הבא, הן אמונות העשויות להעלות את תחושת המובנות והמשמעות של ההורה. הקבלה וההשלמה של דרוזים עם רצון האל נמצאו קשורות להתמודדות חיובית עם אירועי החיים וממתנות תחושות כעס ואשמה העולות פעמים רבות נוכח הולדת ילד עם לקויות (חלבי-אלשיך, 2012). הקבלה של גזרות הגורל וההשלמה עם רצון האל עשויות להיות קשורות לתחושת קוהרנטיות ותקווה גבוהות יותר בקרב הדרוזים.

בניגוד להבדל בתחושת התקווה, לא נמצא הבדל בלחץ בין הורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לעומת הורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה. ייתכן כי ניתן להסביר את היעדר ההבדל בלחץ במחקר הנוכחי בכך שהורים בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה, בדומה להורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, חווים לחצים רבים מעצם היותם הורים למתבגרים עם ל"א.

הורים לילדים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה נוטים לתפוס את הלחצים בחייהם כאתגר, זאת לעומת הורים בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה העלולים לתפוס את הלחץ

כמצב מאיים (Olsson et al., 2008). הביטחון הבסיסי שהכול "יהיה בסדר" והאמונה שלאדם יש את המשאבים להתמודד עם המצב, הינם משאבים חשובים הקשורים לתחושות שעולות נוכח גורמי לחץ. הורה לילד עם ל"א בעל תחושת קוהרנטיות גבוהה עשוי לדווח על לחץ גבוה, אך בו זמנית על דרכים חיוביות להתמודד אתו (Lloyd & Hastings, 2009).

על מנת להעמיק את ההבנה של התמודדות הורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרונית נבדקו הקשרים בין המדדים: לחץ, קוהרנטיות ותקווה בקרב קבוצת ההורים למתבגרים עם ל"א בלבד, החלק הבא עוסק בקשרים אלה ובמשמעותם.

הקשר בין תחושת הקוהרנטיות לבין תחושת הלחץ בקרב הורים למתבגרים עם ל"א

במחקר זה נמצא מתאם שלילי בין רוב מרכיבי תחושת הקוהרנטיות וכן בין מדד הקוהרנטיות הכללי לבין רוב מרכיבי תחושת הלחץ, כולל הלחץ הכללי. מתאם שלילי זה אינו מפתיע והוא נמצא במחקרים קודמים על הורים לילדים ולמתבגרים עם לקויות (Olsson & Hwang, 2002; Manor-Binyamini, 2012b; Oelofsen & Richardson, 2006).

תחושת קוהרנטיות גבוהה עשויה לשמש גורם מגן עבור הורים לילדים עם ל"א (Olsson & Hwang, 2002). הורה המבין את האבחנה של ילדו, מכיר את האטיולוגיה והפרוגנוזה של הלקות וכן את ביטוייה בחיי היום-יום (תחושת מובנות), יהיה מסוגל יותר לשאת את הלחצים הרבים, דבר העשוי להוריד את תחושת הלחץ. ככול שההורה רוכש כלים להתמודד עם הקשיים של ילדו (תחושת הניהוליות), כן תחושת הלחץ עשויה לרדת וההורה ידע להשתמש במשאבים אישיים וסביבתיים ביתר יעילות. הורים אשר מצליחים לראות בגידול ילד עם לקויות אתגר משמעותי השווה את השקעתם ואת מעורבותם הרגשית, הם הורים בעלי תחושת משמעות גבוהה (Blacher et al., 2013; Mak et al., 2007). הורים אלה עשויים לתפוס את הלחץ כאתגר רצוי, מובן ובר-ניהול.

תחושת קוהרנטיות גבוהה מאפשרת להורה התמודדות יעילה יותר ועשויה להעלות את תחושת התקווה כפי שעולה מניתוח ההשערה הבאה.

הקשר בין תחושת הקוהרנטיות לבין התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א

ממצאי המחקר הצביעו על מתאם חיובי מובהק בין תחושת הקוהרנטיות הכללית לבין תחושת

התקווה, כמו כן נמצא מתאם חיובי בין כל אחד ממרכיבי תחושת הקוהרנטיות לבין תחושת התקווה. ממצא זה אינו מפתיע, שכן מדד התקווה כולל אלמנטים קרובים למדד הקוהרנטיות. אנשים הניצבים מול מטרה מבצעים ניתוח קוגניטיבי לרמת הישגיותם "agency thoughts" וליכולתם לפתור בעיות "pathways thoughts" (Snyder et al., 1991). שני אלמנטים אלה דומים לתחושת המובנות והניהוליות, המרכיבים של תחושת הקוהרנטיות. הגישה הקוגניטיבית רואה את התקווה כמצב של מוטיבציה חיובית המתבססת על שילוב בין אנרגיה המכוונת להשגת מטרה ובין הדרכים להשגתה (Snyder, 2002). תחושת המשמעות כפי שהגדיר אותה אנטונובסקי מתמקדת במוטיבציה של הפרט להתמודד ובהתחייבות שלו להשקעה רגשית בתהליך ההתמודדות (Antonovsky, 1987). תחושת התקווה, הן ברציונל התאורטי העומד מאחוריה והן בניסיון לתרגם אותה להתמודדות ולחיי היום-יום, קרובה לתחושת הקוהרנטיות, כך שמתאם חיובי בין שתיהן הוא דבר הגיוני.

לאור מחקרים קודמים על דרוזים, הן בתחום התמודדות הורים לילדים עם לקויות (Karni-Vizer & Reiter, 2013; Kandel et al., 2004) והן בתחומים אחרים כמו התמודדות עם מחלה קשה (Yehya & Dutta, 2010) או עם אובדן ילד (Dwairy, 2006; Somer et al., 2011), החוקרים מצביעים על חשיבות האמונה להעלאת תחושת התקווה. ייתכן כי האמונה בגלגול נשמות, בקביעות הגורל וברצון האל מחזקת את תחושת המשמעות של הורים למתבגרים עם ל"א ובכך מעלה את תחושת התקווה. מחקרים עתידיים עשויים לבדוק את הקשר בין אמונה לבין תחושת הקוהרנטיות והתקווה של הורים לילדים עם לקויות בעדה הדרוזית.

הקשר בין לחץ לבין תחושת התקווה בקרב הורים למתבגרים עם ל"א

במחקר זה נמצא מתאם שלילי מובהק בין לחץ כללי ולחץ זוגי לבין תקווה. ממצאים אלה מצטרפים למחקרים קודמים אשר מצאו קשר בין לחצים בזוגיות לבין פגיעה בתחושת התקווה של הורים לילדים עם ל"א (Olsson & Hwang, 2002; Rowbotham et al., 2011). מנגד, לא נמצא קשר בין לחץ כלכלי או לחץ הורי לבין תחושת התקווה של ההורה (המתאמים שעלו שליליים אך לא מובהקים).

היעדר קשר בין לחץ הורי לבין תחושת התקווה סותר ממצאים של מחקרים קודמים אשר מצאו קשר בין לחץ הורי, הנובע בעיקר מבעיות התנהגות של הילד, לבין פגיעה בתחושת

התקווה של ההורה (Padencher & Russell, 2002). בדומה לממצא הקודם, במחקר זה לא נמצא קשר בין לחץ כלכלי לבין תחושת התקווה של ההורה. יחד עם זאת יש לזכור כי נמצא מתאם שלילי מובהק בין מדד הלחץ הכלכלי לבין תחושת התקווה. לחץ כלכלי מורכב מלחץ זוגי, הורי וכלכלי, כך ששלושת המרכיבים התורמים לתחושת הלחץ הכלכלי, משפיעים על קשר זה ועלולים להוריד את תחושת התקווה.

חוסר תקווה מבטא את האמונה של האדם שאין בידיו את המשאבים הדרושים, ומטרותיו האישיות אינן ברות השגה (Snyder et al., 1991). לחץ בכלל ולחץ זוגי בפרט עלולים לפגוע בתחושת המסוגלות של ההורה ולפגוע בתחושת התקווה. תמיכה זוגית נחשבת למשאב התמודדות מהותי עבור הורים (Hassall & Rose, 2005; Lopez et al., 2008; Rowbotham et al., 2011; White & Hastings, 2004) ולחצים זוגיים עלולים לפגוע ביכולת ההתמודדות של ההורה ולהפחית את תחושת התקווה. ממצא זה מצביע על חשיבות תכניות התערבות המיועדות לעזור להורים להתמודד עם לחצים בכלל ועם לחצים זוגיים בפרט.

במטרה להבין את הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים לבין מדדי המחקר ולאתר את הגורמים המנבאים בצורה הטובה ביותר את המדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה נעשו כמה ניתוחים. החלק הבא עוסק בניתוחים אלה.

4.3 בחינת המשתנים הדמוגרפיים, השפעתם על מדדי המחקר ומידת תרומתם לניבוי לחץ, קוהרנטיות ותקווה

הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים לבין מדדי המחקר

בבחינת המשתנים הדמוגרפיים נמצא קשר מובהק בין השכלת ההורה לבין תחושת הקוהרנטיות והתקווה. הורים בעלי השכלה על-תיכונית דיווחו על תחושות קוהרנטיות ותקווה גבוהות יותר בהשוואה להורים בעלי השכלה עד-תיכונית. מחקרים שבחנו הורים לילדים עם לקויות מעלים תמונה לא אחידה לגבי משתנה ההשכלה. בעוד שמחקרים מסוימים, בדומה למחקר הנוכחי, דיווחו על השכלה נמוכה יותר בקרב הורים לילדים עם לקויות בהשוואה להורים לילדים ללא

לקוויות (Al-Krenawi et al., 2011; Baker et al., 2003; Emerson, 2003) הרי מחקרים אחרים לא מצאו הבדל כזה (Hedov, Wikblad & Annerén, 2006; Seltzer et al., 2011).

הינטרמאייר (Hintermair, 2004) מצביע על קשר בין התמודדות הורים לילדים עם לקוויות לבין השכלת ההורה. ככל שההשכלה גבוהה יותר, כך התמודדות ההורה יעילה יותר. מחקרים נוספים העלו קשר דומה בין השכלה לבין התמודדות הורים לילדים עם לקוויות (Mak et al., 2011; Ogston et al., 2011; Manor-Binyamini, 2012a; al., 2007). מנגד, דובדבני ועבוד (Duvdevany & Abboud, 2003) בחנו התמודדות אימהות לילדים עם ל"א בחברה הערבית במדדים של לחץ, איכות חיים ותמיכה חברתית, ולא מצאו קשר בין השכלת האם לבין איכות חיים והתמודדות עם לחץ. משתנה ההשכלה במחקר הנוכחי נבדק כמשתנה מבוא ונמצא בעל חשיבות לתחושת הקוהרנטיות והתקווה של ההורים במבחני רגרסיה המוצגים בהמשך.

תרומתם של המשתנים הדמוגרפיים לניבוי תחושות לחץ, קוהרנטיות ותקווה

בהתייחס לניתוחי הרגרסיה יוצגו להלן רק המדדים הכלליים. (ניתוחי המרכיבים השונים של תחושת הלחץ והקוהרנטיות נמצאים בנספח 7).

ניבוי תחושת הלחץ על פי משתנים דמוגרפיים, ניהוליות ומשמעות

בניתוח רגרסיה לניבוי תחושת הלחץ רק המודל השלישי נמצא מובהק, ולכן יהיה עיסוק רק במודל זה. נמצא כי תחושות הניהוליות והמשמעות תורמות לניבוי תחושת הלחץ. ממצא זה ממחיש את חשיבות תחושת הקוהרנטיות להתמודדות הורים עם לחצים.

תחושת הניהוליות כפי שהגדיר אותה אנטונובסקי היא המידה שבה המשאבים של האדם, לפי תפיסתו, מאפשרים לו להתמודד עם לחצים. אדם בעל תחושת ניהוליות גבוהה מאמין ביכולתו להתמודד עם הלחצים ומסוגל לגייס משאבים פנימיים וחיצוניים, דבר העשוי להוריד את תחושת הלחץ (Antonovsky, 1987).

פרלין (Pearlin, 1989) טען כי ההסתגלות ללחצים מושפעת מכמה גורמים מתווכים הממתנים את הנזק, את האיום ואת תחושת המשבר העלולים להיגרם מהלחץ. בין גורמים אלה צוינו גורמים אישיים, חברתיים ואסטרטגיות התמודדות. אפשר לראות בתחושות הניהוליות והמשמעות של ההורה גורמים אישיים העומדים לרשותו ועוזרים לו להתמודד עם הלחץ. ניתן

היה לשער כי תחושת המובנות של ההורה תהיה קשורה גם היא לרמות נמוכות של לחץ, אם כי זה לא עלה במחקר הנוכחי. היעדר קשר זה מפתיע במיוחד לאור הקשר בין היכולת של האדם להבין את גורמי הלחץ לבין התמודדות יעילה עמם (Antonovsky, 1979, 1987). ייתכן כי בחינת המדד הכללי של תחושת הקוהרנטיות, על פי ההעדפה של אנטונובסקי (Antonovsky, 1993) עדיפה מהחלוקה לשלושת המרכיבים. מנגד, ממצאים אלה מדגישים את חשיבות תחושת הניהוליות, שהיא התורמת הגדולה ביותר להתמודדות יעילה עם לחץ. ממצא זה משמעותי לפרקטיקה כשעובדים עם הורים למתבגרים המתמודדים עם מגוון לחצים.

ניבוי תחושת הקוהרנטיות על פי משתנים דמוגרפיים, תקווה, לחץ הורי ולחץ כלכלי

המודל הראשון הראה כי הורות למתבגר עם ל"א מורידה את תחושת הקוהרנטיות של ההורה, ממצא זה עלה במחקרים קודמים (Al-Krenawi et al., 2011; Oelofsen & Richardson, 2006; Olsson et al., 2008). חוקרים טוענים כי הורות לילד עם לקויות עלולה להוות איום על כל אחד ממרכיבי תחושת הקוהרנטיות (Hintermair, 2004; Mak et al., 2007; Manor-Binyamini, 2012a: 1) מחסור במידע ברור ועקבי עלול לפגוע בתחושת המובנות; (2) הדרישות הרבות, היעדר תמיכה והלחץ ההורי עלולים לפגוע בתחושת הניהוליות; (3) תחושת המשמעות עלולה לרדת נוכח הוויתור על מטרות אישיות והגבלת העיסוק בתחומי עניין אישיים.

במודל השני נמצא כי משתנה ההשכלה תורם לניבוי תחושת הקוהרנטיות, ומהממצאים עולה כי השכלה עד-תיכונית קשורה לירידה בתחושת הקוהרנטיות של ההורה. הקשר בין השכלה לבין תחושת הקוהרנטיות באוכלוסייה הכללית הוא קשר שנוי במחלוקת (Eriksson & Lindstrom, 2006; Volanen, Lahelma, Silventoinen, & Suominen, 2004). בעוד שמחקרים מסוימים מצאו קשר בין רמת ההשכלה לבין חוזק תחושת הקוהרנטיות (Smith, Breslin & Beaton, 2003; Suominen, Helenius, Blomberg, Uutela, & Koskenvuo, 2001) אחרים לא מצאו קשר בין השניים (Larsson & Kallenberg, 1996). ניתן לראות בהשכלה משאב התמודדות (Volanen et al., 2004), כך שהשכלה גבוהה יותר עשויה לחזק את תחושת המובנות והניהוליות של ההורה ובזאת לתרום לחיזוק תחושת הקוהרנטיות הכללית.

המודל השלישי נמצא מובהק. לחצים הוריים וכלכליים גבוהים ניבאו ירידה בתחושת

הקוהרנטיות, ולעומת זאת, תחושת תקווה גבוהה תרמה לניבוי עלייה בתחושת הקוהרנטיות. אנטונובסקי שיער כי תחושת הקוהרנטיות של הפרט מתגבשת לקראת גיל שלשים ונוטה להישאר קבועה (Antonovsky, 1987). בניגוד להשערה זו, מחקרים מצאו כי תחושת הקוהרנטיות עלולה לרדת נוכח אירועי חיים מלחיצים, טראומות ומחלות (Eriksson & Volanen et al., 2004; Lindström, 2005; Smith et al., 2003). הורות לילד בתקופת גיל ההתבגרות מלווה בלחצים רבים מעצם היותה תקופה מורכבת למתבגר ולהוריו (Steinberg & Silk, 2002). לחצים אלה עלולים לאיים על תחושת הקוהרנטיות של ההורה. בנוסף, לחצים כלכליים עלולים לאיים על תחושת הניהוליות של ההורה ועל האמונה כי ברשותו המשאבים להתמודד עם אתגרים ולחצים (Richardson & Ratner, 2005; Smith et al., 2003). לצד התרומה של תחושת הלחץ ההורי והלחץ הכלכלי לניבוי תחושת הקוהרנטיות של ההורה, נמצאה תרומה מובהקת לתחושת התקווה.

המודל השלישי מצביע על כך שלתחושת התקווה של ההורה הייתה התרומה הגדולה ביותר לניבוי תחושת הקוהרנטיות. תקווה מורכבת משני מרכיבים: מוטיבציוני וקוגניטיבי (Snyder et al., 1991). אם מרכיבים אלה גבוהים, הם יכולים לרמוז על תחושת ניהוליות ומשמעות גבוהות, תחושה שההורה מאמין כי ברשותו המשאבים להתמודד עם האתגרים וכי אתגרים אלה שווים את ההשקעה, כלומר, הם בעלי משמעות.

ניבוי תחושת התקווה על פי משתנים דמוגרפיים, משמעות ומובנות

מהמודל הראשון עלה כי השתייכות ההורה לקבוצת הורים למתבגרים עם ל"א הורידה את תחושת התקווה. חוקרים מציינים את מיעוט המחקרים שבדקו את תחושת התקווה בקרב הורים לילדים עם ל"א (Lloyd & Hastings, 2009; Ogston et al., 2011). יחד עם זה, מחקרים שבדקו את תחושת התקווה בקרב הורים לילדים עם לקויות מצאו השפעה שלילית של מספר גורמים על תחושת התקווה. בין הגורמים שעלו ניתן לציין בעיות התנהגות של הילד, קונפליקטים זוגיים, ויתור על מטרות ועל חלומות אישיים, חוסר ודאות, חששות מהעתיד, ריבוי תפקידים ועוד (Ogston et al., 2011; Padenceri & Russell, 2002). יש לציין כי במחקר זה נבדקה תחושת התקווה הכללית של ההורה ולא התקווה כלפי הילד המתבגר. תחושת התקווה של הורה למתבגר

עם ל"א עלולה לרדת נוכח הוויתור על מטרות ועל חלומות אישיים שאת מקומם תופסת הדאגה למתבגר והניסיון לספק לו תמיכה ושירותים הולמים.

מהמודל השני עלתה תרומתו של משתנה ההשכלה לניבוי תחושת התקווה של ההורה. השכלה עד-תיכונית נמצאה קשורה לירידה בתחושת התקווה לעומת השכלה על-תיכונית. ניתן להסביר זאת בכך שהשכלה גבוהה יותר מאפשרת להורה גמישות רבה יותר בהתמודדות עם מכשולים ומשפיעה בחיוב על שני מרכיבי תחושת התקווה, המוטיבציוני והקוגניטיבי. תרומה זו של משתנה ההשכלה מודגשת נוכח תהליכי שינוי ומודרניזציה שחוזה העדה הדרונית בשנים האחרונות. בעקבות החשיפה לנורמות המערב, ההשכלה הופכת להיות בעלת משמעות רבה המשפיעה על התפיסה העצמית של ההורה ועל אמונתו ביכולתו לקבוע ולהשיג מטרות חשובות.

המודל השלישי נמצא מובהק. המדדים מובנות ומשמעות תרמו לניבוי תחושת התקווה של ההורה. מבין השניים – לתחושת המשמעות הייתה התרומה הגדולה ביותר לניבוי תחושת התקווה. הורה החש כי עולמו מובן לו, בעיקר כשמדובר בהורות למתבגר, מרגיש בטוח יותר ביכולותיו ותופס את הלחצים והאתגרים כצפויים, קוהרנטיים וברורים (תחושת המובנות). תפיסה זו עשויה להעלות את תחושת התקווה משום שההורה מסוגל להציב מטרות ברורות- השגה ולהיות בטוח במשאבים שיש לו כדי להשיג מטרות אלה. ניתן לראות בתחושת המשמעות תנאי חשוב לתחושת תקווה גבוהה. הורה שאינו מוצא משמעות באתגרים שעמם הוא מתמודד, המוטיבציה שלו לקבוע מטרות תהיה נמוכה וכן גם השאיפה והנכונות להשיג מטרות אלה.

ניתן להסביר ממצא זה גם באמצעות מאפייניה הייחודיים של העדה הדרונית ולאמונה בקרב מאמיניה הן בגלגול נשמות והן בקביעות הגורל וברצון האל. תרומה זו מתבטאת בתחושת משמעות ותקווה גבוהות בקרב הדרוזים. מחקרים מהעשור האחרון מצביעים על הייחודיות של האמונה בקרב הדרוזים ועל תרומתה להתמודדות עם אבל ואובדן (Dwairy, 2006; Somer et al., 2011), עם טראומה (Braun-Lewensohn, 2013), עם מחלה (Yehya & Dutta, 2010), עם דיכאון אימהי (Glasser et al., 2012) והיא תורמת להתמודדות הורים לילדים עם לקויות (Kandel et al., 2004). בהתבסס על ממצאי מחקרים אלו ניתן לומר כי האמונה בגלגול נשמות, בקביעות הגורל וברצון האל, מאפשרת לאנשים להשלים עם מציאות חייהם, למצוא משמעות באתגרים ולקוות לעתיד טוב יותר.

4.4 סיכום, מגבלות המחקר, השלכות יישומיות, רשימת אנשי מקצוע והמלצות למחקרים

עתידיים

סיכום

זהו מחקר ראשון מסוגו אשר בחן התמודדות הורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרונית תוך השוואה בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א במדדים לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה. הייחוד במחקר זה עולה מתוך ההתמקדות בעדה הדרונית ובשכבת גיל מאתגרת תוך התייחסות למדדים חיוביים ללא התעלמות מהחלץ.

ממצאי המחקר הצביעו על קווי דמיון ושוני בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בעדה הדרונית. מבין קווי השוני עלה הבדל מובהק בתחושת הלחץ, הורים למתבגרים עם ל"א דיווחו על לחץ הורי גבוה יותר בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. כמו כן עלה הבדל מובהק בתחושת הקוהרנטיות (ובעיקר המשמעות) ובתחושת התקווה אשר נמצאו נמוכות יותר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א. מאידך שתי קבוצות ההורים נמצאו דומות ביניהן בתחושת הלחץ הכללי, הזוגי והכלכלי וכן בתחושת המובנות והניהוליות.

בהשוואה בין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות גבוהה לבין הורים למתבגרים עם ל"א בעלי תחושת קוהרנטיות נמוכה, הראשונים דיווחו על תחושת תקווה גבוהה יותר, מאידך לא נמצא הבדל בלחץ בין הקבוצות. בבחינת המתאמים בין מדדי המחקר בקרב הורים למתבגרים עם ל"א, נמצא מתאם שלילי מובהק בין רוב מרכיבי תחושת הלחץ לבין רוב מרכיבי תחושת הקוהרנטיות. כמו כן נמצא מתאם חיובי מובהק בין תחושת התקווה לבין כל מרכיבי תחושת הקוהרנטיות ומדד הקוהרנטיות הכללי. בבדיקת המתאמים בין לחץ ותקווה, נמצא מתאם שלילי מובהק בין לחץ זוגי וכלכלי לבין תחושת התקווה של ההורה, מאידך לא נמצא מתאם מובהק בין לחץ הורי וכלכלי לבין תחושת התקווה.

בבחינת הקשר בין המשתנים הדמוגרפיים לבין מדדי המחקר, לא נמצא קשר בין מגדר ההורה לבין לחץ קוהרנטיות ותקווה. כמו כן לא נמצא קשר בין מספר הילדים במשפחה לבין מדדי המחקר. כן נמצא קשר בין השכלת ההורה לבין תחושת הקוהרנטיות והתקווה. בנייתו לניבוי מדדי המחקר עבור כלל המדגם, נמצא כי תחושת הניהוליות והמשמעות של ההורה ניבאו את הלחץ הכללי. המשתנים קבוצה (קבוצת הורים למתבגרים עם ל"א) והשכלה וכן המדדים תקווה, לחץ הורי ולחץ כלכלי ניבאו את תחושת הקוהרנטיות. את תחושת התקווה ניבאו

המשתנים קבוצה והשכלה וכן המדדים משמעות ומובנות. ממצאים אלה עשויים להיות בעלי השלכה הן על הפרקטיקה והן על המחקר כשמדובר בהורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית. השלכות אלה נדונות בחלק הבא כולל גם מגבלות המחקר.

מגבלות המחקר

למחקר זה מגבלות אחדות שיש לציין; מגבלה אחת קשורה לעובדה שהמחקר התמקד בבדיקה בנקודת זמן אחת בלבד (מחקר רוחב). מגבלה אחרת קשורה לעובדה שמדובר בשאלונים לדיווח עצמי וייתכן וחלק מההורים התקשה לענות על השאלות. למרות שפרטי הקשר של החוקרת נמסרו להורים והם הוזמנו ליצור קשר, מעט מאוד הורים פנו.

כמו כן, נבדקו מדדים חשובים (לחץ, קוהרנטיות ותקווה) תוך ויתור על מדדים מרכזיים נוספים אשר עשויים לשפוך אור על התמודדות הורים, מדדים כמו דיכאון, קבלה, אמונה, אופטימיות ועוד, וכן מדדים הקשורים לילד המתבגר כמו בעיות התנהגות אשר בכמה מחקרים נמצאו קשורות להתמודדות הורים (Baker et al., 2005; Lopez et al., 2008; Rowbotham et al., 2011).

למרות מגבלותיו של מחקר זה, המחקר מהווה חשיפה ראשונה לעולמם של הורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית וממצאיו מצביעים על חשיבות הנושא ועל הצורך במחקרי המשך.

השלכות יישומיות

מחקר זה מציע גישה ממוקדת תרבות "Cultural Centered Approach" הלוקחת בחשבון את הכוחות, את האמונות ואת הערכים של התרבות הנחקרת (Somer et al., 2011; Yehya & Dutta, 2010). מומלץ לאנשי מחקר ולאנשי מקצוע לשים לב למרכיבים אלה בבואם לעבוד עם הורים לילדים ומתבגרים עם לקויות בעדה הדרוזית.

המחקר מצביע על הלחצים שאִתם מתמודדים הורים למתבגרים עם ל"א ועל הפגיעה בתחושת הקוהרנטיות והתקווה בהשוואה להורים למתבגרים ללא ל"א. התערבות הנבנית על עקרונות הגישה הסלוטוגנית עשויה להיות רלוונטית להתמודדות הורים לילדים עם לקויות בעדה הדרוזית. תחושת המשמעות כוללת את התחושה של האדם כי הדרישות והאתגרים בחייו שווים

את השקעתו. בהקשר זה ניתן להזמין את ההורים ולעודד אותם לחקור את תפיסותיהם כלפי הילד עם ל"א ואת תגובותיהם לאתגרים שאֵתם הם מתמודדים. קבוצות תמיכה להורים עשויות לאפשר להורה להגדיר מחדש את הדברים המשמעותיים עבורו ולהתמודד עם הוויתורים שהוא נאלץ לעשות.

פורומים מקצועיים ותכניות התערבות פסיכו-חינוכיות עשויים להגביר את תחושת המובנות של ההורה ולספק לו מקורות מידע שיעזרו לו בשלבים השונים של גידול ילד עם ל"א. לצד זה, מומלץ להכיר ולכבד את ההסברים הרוחניים שבהם מאמינים הורים לילדים עם לקויות בעדה הדרוזית, הסברים כמו רצון האל וקביעות הגורל העשויים להעלות את תחושת המובנות והמשמעות של הורים. איתור מקורות תמיכה אישיים, סביבתיים וקהילתיים יחד עם ההורה, עשוי לחזק את תחושת הניהוליות ואת תפיסת ההורה כי לרשותו משאבי התמודדות פנימיים וחיצוניים שיסייעו לו בהתמודדות עם לחצים. חשוב לקחת בחשבון את הפוטנציאל הקיים בתמיכתה של המשפחה המורחבת בעדה הדרוזית ולגייס תמיכה זו לעזרת ההורים.

רשימת אנשי מקצוע

את המחקר וממצאיו ניתן להציג בפני מגוון אנשי מקצוע: אנשי מקצוע בחינוך (המיוחד והרגיל), בשירותי רווחה, טיפול ובריאות. המחקר מאפשר הבנה מעמיקה יותר של המדדים לחץ, קוהרנטיות ותקווה וביטוייהם בקרב הורים למתבגרים עם ל"א בעדה הדרוזית.

המלצות למחקרים עתידיים

המחקר הנוכחי בדק את ההבדל בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בעדה הדרוזית במדדים הרגשיים: לחץ, קוהרנטיות ותקווה. המדדים שנבדקו הם רלוונטיים להבנת התמודדות הורים לילדים עם לקויות, יחד עם זאת ישנם מדדים מרכזיים נוספים שלא נבדקו, כמו קבלה, דיכאון, משאבי התמודדות פורמליים ובלתי פורמליים, השפעת האמונה על התמודדות ההורים ועל קבלת הילד וכן מדדים הקשורים לילד, כמו בעיות התנהגות וקשיי הסתגלות. רצוי לבדוק מדדים אלה במחקרים עתידיים ולנסות להבין את השפעתם על התמודדות הורים בעדה הדרוזית.

מחקר זה התמקד בגיל ההתבגרות מתוך חשיבה כי מדובר בתקופת גיל משמעותית ומורכבת למתבגר ולהוריו. חשוב שמחקרים עתידיים יבחנו התמודדות הורים לילדים צעירים עם

ל"א וכן יבחנו התמודדות הורים למבוגרים עם ל"א בעדה הדרוזית.

במחקר זה לא נמצא הבדל בין אבות לאימהות במדדי לחץ, קוהרנטיות ותקווה. בספרות ישנם ממצאים סותרים באשר להבדל בין אבות לאימהות. מחקרים מסוימים מצאו הבדלים בין שני המגדרים בכמה מדדים פסיכולוגיים, כמו לחץ, דיכאון וקבלה (Olsson & Hwang, 2008; Olsson et al., 2008), בעוד שמחקרים אחרים לא מצאו הבדל (Rowbotham et al., 2011; Seltzer et al., 2011). חשוב שמחקרים עתידיים יתמקדו בהשוואה זו ויוסיפו לידע הקיים בספרות.

במחקר זה ההתמקדות היא באבחנה של ל"א מתוך החסך הקיים בספרות באשר להתמודדות הורים לילדים עם ל"א בעדה הדרוזית. חסך דומה קיים לגבי התמודדות הורים לילדים עם אבחנות אחרות כמו סכיזופרניה, אוטיזם ועוד. מחקרי המשך עשויים להתמקד בהתמודדות הורים לילדים עם אבחנות אלה ואחרות בעדה הדרוזית.

מחקר זה התמקד בעדה הדרוזית בשל האמונות והערכים המשותפים לרוב בני העדה המשפיעים על התמודדות עם לחצים ועם אירועי חיים מאתגרים. במחקר קיימת השוואה תוך-תרבותית בין הורים למתבגרים עם ל"א לבין הורים למתבגרים ללא ל"א בעדה הדרוזית. מחקרים נוספים עשויים להתמקד בהשוואה בין-תרבותית תוך בחינת התמודדות הורים לילדים עם לקויות מתרבויות שונות. זאת על מנת להבין לעומק את הכוחות המשפיעים על התמודדות ההורים בכל תרבות ולחדד את הבנת השונה והדומה במטרה לבנות תכניות התערבות רלוונטיות ומותאמות מבחינה תרבותית.

בחינת הדומה והשונה בין תרבויות והתייחסות ממוקדת תרבות עשויות לאפשר לחוקרים להבין טוב יותר את המתח בין אמונה, ערכים ודת לבין תהליכי מודרניזציה וחשיפה לתרבות המערב, מתח המאפיין את העדה הדרוזית וייתכן גם מיעוטים נוספים בישראל. דבר זה יכול לאפשר הבנה טובה יותר להתמודדות הורים לילדים עם לקויות.

ולבסוף, מומלץ לבנות תכנית התערבות מותאמת תרבותית ומבוססת מחקר, אשר תיקח בחשבון את המאפיינים הייחודיים של העדה הדרוזית ותאפשר להורים להתמודד עם לחצים, בייחוד עם הלחץ ההורי ולהגביר את תחושת הקוהרנטיות והתקווה.

5. ביבליוגרפיה

- אבו שקארה, ג' (2010). תפיסות הורים לבוגרים עם לקויות קוגניטיביות במגזר הערבי את הדיור בקהילה. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- אנטונובסקי, א' (1998). המודל הסלוטוגני כתיאוריה מכוונת בריאות. מגמות, לט (2-1), 170-181.
- דובדבני, א' (2000). כוחות התמודדות של משפחות והורים לילדים עם נכויות התפתחותיות. בתוך פ"ש קליין (עורכת), תינוקות, טף, הורים ומטפלים: מחקרים בנושא התפתחות הילד בישראל (עמ' 257-274).
- דנה, נ' (1998). הדרוזים. הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן.
- דנה, נ' (2000). הדרוזים בישראל בין מסורת העבר לאתגרי העתיד. ירושלים: משרד החינוך.
- דרורי, י', פלוריאן, ו' וקרביץ, ש' (1991). תחושת קוהרנטיות: אפיונים סוציו-דמוגרפים ותפיסת בריאות נפשית-גופנית. פסיכולוגיה, ב, 116-127.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה-הלמ"ס (2008). שנתון סטטיסטי. ירושלים.
- וינר-לוי, נ' (2007). עוקאל, ג'והאל, החילוה, טס הנחושת ונשים משכילות: העדה הדרוזית-מגוונים חברתיים, דתיים ותמורות. במכללה, 19, 169-187.
- חלבי-אלשיך, מ' (2012). קבלה, התמודדות ותפיסת העתיד של הילד הלוקה באוטיזם בעיני אמהות מהמגזר הדרוזי. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- חסן, י' (2011). הדרוזים בין גאוגרפיה וחברה-מבט מבפנים. קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה-אוניברסיטת חיפה.
- יעקוב-עבוד, ש' (2002). דחק, תמיכה חברתית ורווחה אישית של אימהות ערביות לילדים עם צרכים מיוחדים המטופלים במחלקות לשירותים חברתיים בצפון. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה.
- כהן, ר' (2011). הורים והנחיית הורים: מנהיגות ולמידה לאורך החיים. פסיכו-אקטואליה, (ינואר), 33-37.
- משרקי, ה' (2009). מעורבות אמהות ערביות עם צאצאיהן הלוקים בפיגור שכלי לאחר השמה חוץ-ביתית. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.
- עודה, ל' (2007). חלוקת תפקידים ותמיכה משפחתית בחברה הערבית, כגורם הקשור לסגנונות התמודדות ורמות חרדה בקרב אבות ואמהות לילדים עם פיגור שכלי. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, הפקולטה לחינוך, אוניברסיטת חיפה.
- עלי, ע' (1997). המשפחה הדרוזית בישראל: חלוקת תפקידים, יחסי כוח ואיכות הנישואין. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה.
- עמינדב, ח' ובלאס, נ' (2001). גשר בצלילים. הקיבוץ המאוחד - "קו אדום".
- פלאח, ס' (1974). תולדות הדרוזים בישראל. משרד ראש הממשלה לשכת היועץ לענייני ערבים ודרוזים.
- פלאח, ס' (2000). הדרוזים במזרח התיכון. ירושלים: משרד הביטחון-ההוצאה לאור.
- פרנקל, ו' (1981). האדם מחפש משמעות. מבוא ללוגותרפיה: הוצאת דביר.
- קרן, נ' (1994). נכונות להשמה חוץ ביתית אצל הורים לחולי נפש בוגרים. עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך, בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן.

ריקלין, ס' (2004) (עורכת). *פיגור שכלי : הגדרה, סיווג ומערכות תמיכה*. בנימינה.

שרייבר-דיבון, מ' (2011). *תפקידים ומעמדם של הורים לתלמידים עם ל"א במערכת החינוך המיוחד ושותפותם בעבודת הצוות הרב מקצועי*. חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת חיפה.

- Al-Krenawi, A., Graham, J.R., & Al-Gharaibeh, F. (2011). The impact of intellectual disability, caregiver burden, family functioning, marital quality, and sense of coherence. *Disability & Society*, 26(2), 139-150. doi: 10.1080/09687599.2011.543861
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (Fifth Ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.
- Antonovsky, A. (1979). *Health, stress and coping*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1987). *Unravelling the mystery of health how people manage stress and stay well*, 1st edn. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Antonovsky, A. (1993). The structure and properties of the sense of coherence scale. *Social Sciences & Medicine*, 36, 725-733.
- Baker, B. L., Blacher, J., & Olsson, M. B. (2005). Preschool children with and without developmental delay: Behaviour problems, parents' optimism and well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(8), 575-590. doi: 10.1111/j.1365-2788.2005.00691.x
- Baker, B. L., McIntyre, L. L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C., & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behavior problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47, 217-230. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00484.x
- Blacher, J. (2001). Transition to adulthood: Mental retardation, families and culture. *American Journal of Mental Retardation*, 106, 173-188.
- Blacher, J., Begum, G. F., Marcoulides, G. A., & Baker, B. L. (2013). Longitudinal perspectives of child positive impact on families: Relationship to disability and culture. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 118(2), 141-155. doi.org/10.1352/1944-7558-118.2.141
- Braun-Lewensohn, O. (2013). Coping resources and stress reactions among three cultural groups one year after a natural disaster. *Clinical Social Work Journal*, 1-9. doi 10.1007/s10615-013-0463-0
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development research perspectives. *Developmental Psychology*, 22, 723-742.
- Carstens, J. A., & Spangenberg, J. J. (1997). Major depression: A breakdown in sense of coherence?. *Psychological Reports*, 80(3c), 1211-1220. doi: 10.2466/pr0.1997.80.3c.1211

- Dana, N. (2009). Druze Identity, Religion–Tradition and Apostasy.
- Duvdevany, I., & Abboud, S. (2003). Stress, social support and well-being of Arab mothers of children with intellectual disability who are served by welfare services in northern Israel. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 264-272. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00488.x
- Dwairy, M. (2006). The psychosocial function of reincarnation among Druze in Israel. *Culture, medicine and psychiatry*, 30(1), 29-53.
- Emerson, E. (2003). Mothers of children and adolescents with intellectual disability: social and economic situation, mental health status, and the self-assessed social and psychological impact of the child's difficulties. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(4-5), 385-399. doi: 10.1046/j.1365-2788.2003.00498.x
- Eriksson, M., & Lindström, B. (2005). Validity of Antonovsky's sense of coherence scale: a systematic review. *Journal of Epidemiology and community health*, 59(6), 460-466. doi:10.1136/jech.2003.018085
- Eriksson, M., & Lindström, B. (2006). Antonovsky's sense of coherence scale and the relation with health: a systematic review. *Journal Epidemiologic Community Health*, 60, 376-381. doi:10.1136/jech.2005.041616
- Feldman, D. B., & Snyder, C. R. (2005). Hope and the meaningful life: Theoretical and empirical associations between goal-directed thinking and life meaning. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 24(3), 401-421. doi: 10.1521/jscp.24.3.401.65616
- Florian, V., & Katz, S. (1983). The impact of cultural, ethnic, and national variables on attitudes towards the disabled in Israel. *International Journal of Intercultural Relations*, 7, 167-179. doi.org/10.1016/0147-1767(83)90019-6
- Glasser, S., Tanous, M., Shihab, S., Goldman, N., Ziv, A., & Kaplan, G. (2012). Perinatal depressive symptoms among Arab women in northern Israel. *Maternal and child health journal*, 16(6), 1197-1205.
- Gray, K. M., Piccinin, A. M., Hofer, S. M., Mackinnon, A., Bontempo, D. E., Einfeld, S. L., ... & Tonge, B. J. (2011). The longitudinal relationship between behavior and emotional disturbance in young people with intellectual disability and maternal mental health. *Research in developmental disabilities*, 32(3), 1194-1204. doi.org/10.1016/j.ridd.2010.12.044
- Gupta, R.K., & Kaur, H. (2010). Stress among parents of children with intellectual disability. *Asia Pacific Disability Rehabilitation Journal*, 21(2), 118-126.
- Hassall, R., & Rose, J. (2005). Parental cognitions and adaptation to the demands of caring for a child with an intellectual disability: A review of literature and implications for clinical interventions. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy* 33, 71–88. doi.org/10.1017/S135246580400178X
- Hastings, R.P. (2002). Parental stress and behaviour problems of children with

- developmental disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 27(3), 149-160. doi:10.1080/1366825021000008657
- Hastings, R. P., & Taunt, H. M. (2002). Positive perceptions in families of children with developmental disabilities. *American Journal on Mental Retardation*, 107, 116–127.
- Hedov, G., Wikblad, K., & Annerén, G. (2006). Sickness absence in Swedish parents of children with Down's syndrome: relation to self-perceived health, stress and sense of coherence. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(7), 546-552. doi: 10.1111/j.1365-2788.2006.00810.x
- Hintermair, M. (2004). Sense of coherence: A relevant resource in the coping process of mothers of deaf and hard-of-hearing children?. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 9(1), 15-26. doi: 10.1093/deafed/enh005
- Kandel, I., Morad, M., Vardi, G., Press, J., & Merrick, J. (2004). The Arab community in Israel coping with intellectual and developmental disability. *The Scientific World Journal*, 4, 324-332. doi.org/10.1100/tsw.2004.31
- Karni-Vizer, N., & Reiter, S. (2013). Attitudes towards autism among Israeli Arab teachers' college students. *Recent Advances in Autism Spectrum Disorders-volume*, 2, 27-43. doi.org/10.5772/50854
- Kausar, S., Jevne R.F., & Sobsey, D. (2003). Hope in families of children with developmental disabilities. *Journal on Developmental Disabilities*, 10, 35-46.
- Kearney, P.M., & Griffin, T. (2001). Between joy and sorrow: being a parent of a child with developmental disability. *Journal of Advanced Nursing*, 34, 582–92. doi: 10.1046/j.1365-2648.2001.01787.x
- King, G. A., Zwaigenbaum, L., King, S., Baxter, D., Rosenbaum, P., & Bates, A. (2006). A qualitative investigation of changes in the belief systems of families of children with autism or Down syndrome. *Child: care, health and development*, 32(3), 353-369. doi: 10.1111/j.1365-2214.2006.00571.x
- Lackaye, T. D., Margalit, M., Ziv, O., & Ziman, T. (2006). Comparisons of self-efficacy, mood, effort, and hope between students with learning disabilities and their non ld matched peers. *Learning Disabilities Research & Practice*, 21, 111-121. doi: 10.1111/j.1540-5826.2006.00211.x
- Larsson, G., & Kallenberg, K.O.(1996). Sense of coherence, socioeconomic conditions and health: Interrelationship in a nation-wide Swedish sample. *Eur J Public Health*, 6, 175-80. doi: 10.1093/eurpub/6.3.175
- Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. New York: McGraw Hill Company.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1986). Cognitive theories of stress and the issue of

circularity. In M. H. Appley & R. Trumbull (Eds.), *Dynamics of stress, physiological, psychological and social perspectives* (pp. 63-80). New York: Plenum Press.

- Lloyd, T. J., & Hastings, R.P. (2008). Psychological variables as correlates of adjustment in mothers of children with intellectual disabilities: Cross-sectional and longitudinal relationships. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(1), 37-48. doi: 10.1111/j.1365-2788.2007.00974.x
- Lloyd, T. J., & Hastings, R. P. (2009). Hope as a psychological resilience factor in mothers and fathers of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 53(12), 957-968. doi: 10.1111/j.1365-2788.2009.01206.x
- Lopez, V., Clifford, T., Minnes, P., & Ouellette-Kuntz, H. (2008). Parental stress and coping in families of children with and without developmental delays. *Journal on Developmental Disabilities*, 14(2), 99-104.
- Mak, W. W., & Ho, G. S. (2007). Caregiving perceptions of Chinese mothers of children with intellectual disability in Hong Kong. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 145-156. doi: 10.1111/j.1468-3148.2006.00309.x
- Mak, W. W., Ho, A. H., & Law, R. W. (2007). Sense of coherence, parenting attitudes and stress among mothers of children with autism in Hong Kong. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 20(2), 157-167. doi: 10.1111/j.1468-3148.2006.00315.x
- Manor-Binyamini, I. (2011). Mothers of children with developmental disorders in the Bedouin community in Israel: Family functioning, caregiver burden, and coping abilities. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41(5), 610–617. doi: 10.1007/s10803-010-1080-1
- Manor-Binyamini, I. (2012a). Parental coping with developmental disorders in adolescents within the Ultraorthodox Jewish community in Israel. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 42(5), 815–826. doi: 10.1007/s10803-011-1313-y
- Manor-Binyamini, I. (2012b). Parenting children with conduct disorder in Israel: Caregiver burden and the sense of coherence. *Community Mental Health Journal*, 48(6), 781-785. doi: 10.1007/s10597-011-9474-x
- Oelofsen, N., & Richardson, P. (2006). Sense of coherence and parenting stress in mothers and fathers of preschool children with developmental disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 31(1), 1-12. doi: 10.1080/13668250500349367
- Ogston, P. L., Mackintosh, V. H., & Myers, B. J. (2011). Hope and worry in mothers of children with an autism spectrum disorder or down syndrome. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 5(4), 1378-1384. doi:10.1016/j.rasd.2011.01.020
- Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2001). Depression in mothers and fathers of children

- with intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 45(6), 535-543. doi: 10.1046/j.1365-2788.2001.00372.x
- Olsson, M.B., & Hwang, C.P. (2002). Sense of coherence in parents of children with different developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 46(7), 548-559. doi: 10.1046/j.1365-2788.2002.00414.x
- Olsson, M. B., & Hwang, C. P. (2008). Socioeconomic and psychological variables as risk and protective factors for parental well-being in families of children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 52(12), 1102-1113. doi: 10.1111/j.1365-2788.2008.01081.x
- Olsson, M.B., Larsman, P., & Hwang, P.C. (2008). Relationships among risk, sense of coherence, and well-being in parents of children with and without intellectual disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 5(4), 227-236. doi: 10.1111/j.1741-1130.2008.00184.x
- Padencheri, S., & Russell, P. S. S. (2002). Challenging behaviors among children with intellectual disability: The hope busters? *Journal of Learning Disabilities*, 6, 253-261. doi: 10.1177/1469004702006003035
- Pearlin, L. I. (1989). The sociological study of stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 241-256.
- Pearlin, L. I., & Schooler, C. (1978). The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2-21.
- Popper-Giveon, A., & Weiner-Levy, N. (2012). Traditional healing, higher education, autonomy and hardship: coping paths of Palestinian women in Israel. *Israel Affairs*, 18(2), 250-267. doi:10.1080/13537121.2012.659080
- Reiter, S., Sami, M., & Rosenberg, Y. (1986). Parental attitudes toward the developmentally disabled among Arab communities in Israel: A cross-cultural study. *International Journal of Rehabilitation Research*, 9(4), 355-362.
- Richardson, C. G., & Ratner, P. A. (2005). Sense of coherence as a moderator of the effects of stressful life events on health. *Journal of epidemiology and community health*, 59(11), 979-984. doi:10.1136/jech.2005.036756
- Rowbotham, M., Carroll, A., & Cuskelly, M. (2011). Mothers' and fathers' roles in caring for an adult child with an intellectual disability. *International Journal of Disability, Development and Education*, 58(3), 223-240. doi: 10.1080/1034912X.2011.598396
- Sandell, R., Blomberg, J., & Lazar, A. (1998). The factor structure of Antonovsky's sense of coherence scale in Swedish clinical and nonclinical samples. *Personality and Individual Differences*, 24(5), 701-711. doi.org/10.1016/S0191-8869(97)00225-0
- Schalock, R. L., Borthwick-Duffy, S. A., Bradley, V. J., Buntinx, W. H., Coulter, D.

- L., Craig, E. M., ... & Yeager, M. H. (2010). *Intellectual disability: Definition, classification, and systems of supports* (Vol. 26). Washington, DC: American Association on Intellectual and Developmental Disabilities.
- Seltzer, M. M., Floyd, F., Song, J., Greenberg, J., & Hong, J. (2011). Midlife and aging parents of adults with intellectual and developmental disabilities: Impacts of lifelong parenting. *American journal on intellectual and developmental disabilities*, 116(6), 479-499. doi.org/10.1352/1944-7558-116.6.479
- Smith, P. M., Breslin, F. C., & Beaton, D. E. (2003). Questioning the stability of sense of coherence. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 38(9), 475-484. doi: 10.1007/s00127-003-0654-z
- Snyder, C. R. (1995). Conceptualizing, measuring, and nurturing hope. *Journal of Counseling & Development*, 73, 355-360. doi: 10.1002/j.1556-6676.1995.tb01764.x
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275. doi: 10.1207/S15327965PLI1304_01
- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., ... & Harney, P. (1991). The will and the ways: development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of personality and social psychology*, 60(4), 570. doi: 10.1037/0022-3514.60.4.570
- Snyder, C. R., Sympson, S. C., Ybasco, F. C., Borders, T. F., Babyak, M. A. & Higgins, R. L. (1996). Development and validation of the State Hope Scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 321-335. doi: 10.1037/0022-3514.70.2.321
- Somer, E., Klein-Sela, C., & Or-Chen, K. (2011). Beliefs in reincarnation and the power of fate and their association with emotional outcomes among bereaved parents of fallen soldiers. *Journal of Loss and Trauma*, 16(5), 459-475. doi: 10.1080/15325024.2011.575706
- Steinberg, L., & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. *Handbook of parenting*, 1, 103-133.
- Stokes, R. H., & Holsti, L. (2010). Paediatric occupational therapy: Addressing parental stress with the sense of coherence. *Canadian Journal of Occupational Therapy*, 77(1), 30-37. doi: 10.2182/cjot.2010.77.1.5
- Suominen, S., Helenius, H., Blomberg, H., Uutela, A., & Koskenvuo, M. (2001). Sense of coherence as a predictor of subjective state of health: results of 4 years of follow-up of adults. *Journal of psychosomatic research*, 50(2), 77-86. doi:org/10.1016/S0022-3999(00)00216-6
- Swain, J., & French, S. (2000). Towards an affirmation model of disability. *Disability & Society* 15, 569-582. doi: 10.1080/09687590050058189
- Turnbull, A. P., Patterson, J. M., Behr, S., Murphy, D. L., Marquis, J. G., & Blue-Banning, M. J. (1993). *Cognitive coping, families and disability*. Brookes,

Baltimore.

- Turnbull, A.P., & Turnbull, H.R. (1990). October workshop presented at the 26th annual national conference of the association for the scientific study of intellectual disability (ASSID), Adelaide, S.A.
- Volanen, S. M., Lahelma, E., Silventoinen, K., & Suominen, S. (2004). Factors contributing to sense of coherence among men and women. *The European Journal of Public Health*, 14(3), 322-330. doi: 10.1093/eurpub/14.3.322
- Weiner-Levy, N. (2006). The flagbearers: Israeli Druze women challenge traditional gender roles. *Anthropology & education quarterly*, 37(3), 217-235. doi: 10.1525/aeq.2006.37.3.217
- White, N., & Hastings, R. P. (2004). Social and professional support for parents of adolescents with severe intellectual disabilities. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 17(3), 181-190. doi: 10.1111/j.1468-3148.2004.00197.x
- Wikan, U. (1988). Bereavement and loss in two Muslim communities: Egypt and Bali compared. *Social Science and Medicine*, 27(5), 451-460. doi:org/10.1016/0277-9536(88)90368-1
- World Health Organization. (2010). *ICD-10: Version 2010*. Geneva, Switzerland: Author. Retrieved from [http://apps.who.int/classification.icd10/2010](http://apps.who.int/classification/icd10/2010)
- Yehya, N. A., & Dutta, M. J. (2010). Health, religion, and meaning: A culture-centered study of Druze women. *Qualitative Health Research*, 20(6), 845-858. doi: 10.1177/1049732310362400
- Ylvén, R., Björck-Åkesson, E., & Granlund, M. (2006). Literature review of positive functioning in families with children with a disability. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 3(4), 253-270. doi: 10.1111/j.1741-1130.2006.00089.x

6. נספחים

נספח מס' 1- מכתב פנייה להורים

להורים שלום רב,

הנדון: בקשה למילוי שאלון על ידי ההורים במסגרת מחקר בנושא "הורות למתבגר עם

לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית"

מחנך/מחנכת הכיתה שבה לומד ילדכם התבקש/ה על ידי להפיץ מכתב זה בקרב הורי תלמידי הכיתה, וזאת באמצעות התלמידים עצמם.

המחקר שבנדון מתבצע במסגרת עבודת הגמר שלי לתואר שני באוניברסיטת חיפה, בהנחייתה של ד"ר איריס מנור-בנימיני.

מטרת המחקר הינה לבחון את התמודדותם של הורים למתבגרים עם לקות אינטלקטואלית בעדה הדרוזית במדדים של לחץ, תחושת קוהרנטיות ותקווה.

לצורך זאת, אתם מוזמנים להשתתף במחקר באמצעות מילוי שאלון בנושא הנבדק המצורף למכתב זה. איסוף המידע הינו אנונימי. ההורים הנבדקים לא יתבקשו לציין את שמם או כל פרט מזהה אחר. ברצוני להוסיף ולציין עוד מספר נקודות חשובות נוספות:

(א) המחקר הותר לביצוע על ידי לשכת המדען הראשי במשרד החינוך, בכפוף לתנאי ההיתר מטעמה (העתק של ההיתר נמסר להנהלת בית הספר, ואפשר לעיין בו לפי דרישה).

(ב) פרסום ממצאי המחקר יבוצע באופן שלא יאפשר לזהות את הנבדקים.

(ג) אין חובת השתתפות במילוי השאלון. זכותו של כל הורה להחליט שלא למלא את השאלון המבוקש, מבלי שילדו ייפגע מכך בכל דרך. אם אתם מעוניינים להשתתף במחקר, אנא שלחו אליי את השאלון לאחר מילוי באמצעות המעטפה המבטלת המצורפת למכתב זה. לחלופין, ניתן להעביר את השאלון (בתוך מעטפה) לקלפי שיוצב על ידי סמוך למזכירות בית הספר, משם אאסוף את כלל השאלונים שיתקבלו (אין לרשום על המעטפה כל פרט מזהה).

בברכה,

מהא נאטור, עורכת המחקר

נספח מס' 2: שאלון פרטים דמוגרפיים

הורה יקר, בבקשה ענה על השאלות הבאות:

גיל ההורה: _____

מין: 1. זכר 2. נקבה

מצב משפחתי: 1. נשואה 2. גרושה 3. אלמנה

השכלה: 1. יסודית 2. תיכונית 3. על תיכונית 4. מקצועית 5. אקדמית

מספר שנות השכלה: _____

זיקה לדת: 1. חילוני 2. מסורתי 3. דתי

האם אתה עובדת: 1. לא 2. משרה חלקית 3. משרה מלאה

האם אתה גרה ליד: 1. הורי בן זוגך 2. הורידך 3. אחר

מספר הילדים במשפחה: _____

גילאי הילדים: _____

מהו מצבך הבריאותי לדעתך: 1. טוב מאוד 2. טוב 3. כמעט טוב 4. לא טוב

להלן מספר שאלות אודות המתבגר עם לקות אינטלקטואלית:

מין: 1. זכר 2. נקבה

גיל הילד: _____

מקום הילדה בסדר הלידה: 1. בכורה 2. אמצעיות 3. צעירה 4. אחר _____

מהי דרגת האיחור של בנך/בתך להערכתך?

1. קלה 2. בינונית 3. קשה 4. עמוקה

מהי מידת העצמאות של בנך/בתך בחיי היום יום?

1. עצמאיות 2. זקוקה לעזרה מועטה 3. זקוקה לעזרה בינונית 4. זקוקה לעזרה רבה

נספח מס' 3 - שאלון תפיסת הלחץ של הורים ES

(Pearlin & Schooler, 1978) Emotional Stress

הורה נכבדות,

בחלק זה הנך מתבקש לענות על מספר שאלות, סמלי בבקשה את התשובה המתאימה ביותר עבור כל פריט.

1. כאשר אתה חושבת על ההנאות והבעיות שיש לך עם בן/בת הזוג, כיצד היית מתארת

אותן?

לא מאושרות	במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	כלל לא
מוטרדות				
מתוסכלות				
מתוחה				
מודאגות				
מוזנחות				
רגועה (נינוחה)				
משועממות				
מרוצה				

2. כאשר אתה חושבת על ניסיוןך כהורה, איך אתה מרגישה?

מתוסכלות	במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	כלל לא
מתוחה				
מודאגות				
מוטרדות				
לא מאושרות				
מותשות נפשית				
לא בטוחה				
בעצמי				

3. כאשר אתה חושבת על מצבך הכלכלי, איך אתה מרגישה?

מודאגות	במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	כלל לא
מוטרדות				
לא מאושרות				
מתוחה				
מתוסכלות				
חסרות ביטחון				
רגועה (נינוחה)				
מרוצה				

שאלון זה מוגן בזכויות יוצרים ואין לעשות בו שימוש כלשהו ללא אישור בכתב מבעלי הזכויות, לפי ההנחיות באתר <https://www.stars-society.org>

נספח מס' 4: שאלון קוהרנטיות SOC

גרסה ארוכה (1983, 1987) Antonovsky

לפניך סידרה של שאלות המתייחסות לצדדים שונים של חיינו. לכל שאלה יש 7 אפשרויות תשובה, כאשר 1 ו-7 הן התשובות הקיצוניות. אם המילים מתחת לספרה 1 הן המתאימות לך ביותר סמן 1. אם המילים מתחת לספרה 7 מתאימות לך, סמן 7. אם אתה מרגיש/ה אחרת, סמן/ני את הספרה הקרובה ביותר עפ"י הרגשתך, ל-1 או ל-7. לכל שאלה סמן/ני תשובה אחת בלבד. מובן מאליו שאין תשובות נכונות: התשובה הנכונה היא התשובה שלך.

1. כשאתה מדברת עם אנשים, האם יש לך הרגשה שהם לא מבינים אותך?

אף פעם אין	1	2	3	4	5	6	7	תמיד יש לך
								הרגשה כזו

2. בעבר, כשהיית צריך לעשות משהו שהיה תלוי בשיתוף פעולה עם אחרים, האם הרגשת:

בטוח שזה לא	1	2	3	4	5	6	7	בטוח שזה כן
								יצא לפועל

3. חשוב על האנשים שאיתם אתה בקשר יום-יומי, חוץ מאלה הכי קרובים אליך. עד כמה אתה מכירה את רובם?

אתה חשה שהם זרים לך	1	2	3	4	5	6	7	אתה מכירה אותם טוב מאד
								אתה מכירה אותם

4. האם יש לך הרגשה שלא אכפת לך מה הולך סביבך?

לעיתים רחוקות או אף פעם	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים קרובות
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------

5. האם קרה בעבר שהופתעת מהתנהגות של אנשים שחשבת שאתה מכירה היטב?

אף פעם לא קרה	1	2	3	4	5	6	7	תמיד קרה
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------

6. האם קרה שאנשים שסמכת עליהם אכזבו אותך?

אף פעם לא קרה	1	2	3	4	5	6	7	תמיד קרה
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------

7. איך החיים נראים לך?

מלאי עניין	1	2	3	4	5	6	7	שגרתיים לגמרי
------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------

8. האם עד עכשיו, היו לך בחיים מטרות ויעדים?

לא היו בכלל מטרות ויעדים	1	2	3	4	5	6	7	היו מטרות ויעדים ברורים מאד
--------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------------------

9. האם קורה שיש לך הרגשה שמתייחסים אליך בצורה לא הוגנת?

לעיתים קרובות או אף פעם	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------

10. חייך בעשר השנים האחרונות היו:

מלאי שינויים	1	2	3	4	5	6	7	לגמרי עקביים ומסודרים
מבלי לדעת מה יהיה הלאה								

11. הדברים שתעסוק/תעסקי בהם בעתיד לרוב יהיו :

מרתקים לגמרי	1	2	3	4	5	6	7	משעממים עד מוות
--------------	---	---	---	---	---	---	---	--------------------

12. האם קורה שיש לך הרגשה שאתה במצב לא מוכר ולא יודעת מה לעשות?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

13. איך נראים לך החיים?

לדברים מכאיבים בחיים תמיד ניתן למצוא פתרון	1	2	3	4	5	6	7	לדברים מכאיבים בחיים אי אפשר למצוא פתרון
--	---	---	---	---	---	---	---	--

14. כשאתה חושבת על החיים שלך, אתה לעיתים קרובות :

מרגישה עד כמה זה טוב לחיות	1	2	3	4	5	6	7	שואלת את עצמך למה בכלל אתה קיים
-------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------------------------------

15. כשאתה עומדת בפני בעיה קשה אז :

לבחור פתרון זה תמיד עניין קשה ומבלבל	1	2	3	4	5	6	7	לבחור פתרון זה תמיד עניין לגמרי ברור
--	---	---	---	---	---	---	---	--

16. הדברים שאתה עושה בתפקידך היום-יומיים :

גורמים הנאה וסיפוק עמוק	1	2	3	4	5	6	7	גורמים כאב ושעמום
----------------------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------

17. החיים שלך בעתיד יהיו :

מלאי שינויים מבלי לדעת מה יהיה הלאה	1	2	3	4	5	6	7	לגמרי עקביים ומסודרים
---	---	---	---	---	---	---	---	--------------------------

18. כשמשחו לא נעים קרה לך בעבר, הנטייה שלך היתה :

"לאכול" את עצמך	1	2	3	4	5	6	7	להגיד : "טוב, זהו זה, עלי לחיות עם זה" ולהמשיך
--------------------	---	---	---	---	---	---	---	--

19. כל כמה זמן יש לך בראש מחשבות ורעיונות מבולבלים?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

20. כשאתה עושה משהו שנותן לך הרגשה טובה :

אתה בטוחה שמהו שהרגשה הטובה תימשך	1	2	3	4	5	6	7	אתה בטוחה שמהו יקרה ויקלקל את ההרגשה
---	---	---	---	---	---	---	---	--

21. האם קורה שיש לך הרגשות שהיית מעדיף/מעדיפה לא להרגיש אותן?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

22. אתה מצפה שחייך האישים בעתיד יהיו:

לגמרי בלי משמעות ותכלית	1	2	3	4	5	6	7	מלאי משמעות ותכלית
----------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------------

23. האם אתה חושבת שתמיד יהיו אנשים שאפשר לסמוך עליהם בעתיד?

אתה לגמרי בטוחה שיהיו כאלה	1	2	3	4	5	6	7	אתה בספק רב אם יהיו כאלה
----------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------------------

24. האם קורה שיש לך הרגשה שאתה לא יודעת בדיוק מה עומד לקרות?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

25. אנשים רבים - אפילו בעלי אופי חזק - מרגישים עצמם לפעמים כמו "מסכנים". האם הרגשת כך בעבר?

אף פעם לא הרגשת כך	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים קרובות הרגשת כך
-----------------------	---	---	---	---	---	---	---	---------------------------

26. האם לאחר שקרו דברים, התברר לך בדרך כלל ש:

הגזמת או הפחתת בחשיבות העניינים	1	2	3	4	5	6	7	ראית את הדברים ביחס הנכון
---------------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	------------------------------

27. כשאתה חושבת על הקשיים שיהיו לך בדברים החשובים בחיך, האם יש לך הרגשה:

שתמיד תצליחי להתגבר על הקשיים	1	2	3	4	5	6	7	שלא תצליחי להתגבר על הקשיים
-------------------------------------	---	---	---	---	---	---	---	-----------------------------------

28. האם יש לך הרגשה שאין הרבה משמעות לדברים בהם אתה מעורבת בחיי היום-יום?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

29. האם קורה שיש לך הרגשות שאתה לא בטוחה שתוכלי לשלוט בהם?

לעיתים קרובות	1	2	3	4	5	6	7	לעיתים רחוקות או אף פעם
---------------	---	---	---	---	---	---	---	----------------------------

Snyder, Sympson, Ybasco, Borders, Babyak, & Higgins (1996)

המשפטים מתארים מה הורים חושבים, ואיך הם בדרך כלל עושים דברים. קראו את המשפטים, ולכל משפט ציינו בבקשה איך אתם חושבים ומרגישים רוב הזמן. סמנו עיגול סביב המספר שמתאר אתכם ביותר. ענו על כל המשפטים, אין תשובות נכונות ולא נכונות.

1. אני חושבת שבאופן כללי אני מצליח/ה.

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

2. אני יכול/ה לחשוב על דרכים רבות להשיג את המטרות החשובות.

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

3. אני מצליח/ה להגשים את מרבית המטרות שלי

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

4. כשיש לי בעיה, אני יכול/ה למצוא דרכים רבות לפתור אותה.

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

5. אני חושב/ת ומקווה כי דברים שעשיתי בעבר, יעזרו לי בעתיד.

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

6. אפילו כשאחרים רוצים לוותר, אני יודע/ת שאני אוכל למצוא דרכים לפתור את הבעיה.

6	5	4	3	2	1
תמיד	רוב הזמן	פעמים רבות	לפעמים	לעיתים רחוקות	אף פעם

נספח מס' 6 - שאלונים בערבית

تحية طيبة للوالدين,

الموضوع : طلب تعبئة استمارة على يد احد الوالدين في نطاق بحث بموضوع "تجربة اهل

لمراهقين ذوي اعاقة ذهنية في الطائفة الدرزية"

مرّبي\مرّبة الصف الذي يتعلّم به ابنكم\ابنتكم طلب منه\منها بواسطتي توزيع هذه الرسالة بين آباء وأمهات طلاب الصف وذلك بواسطة الطلاب أنفسهم.

البحث المذكور أعلاه يتم في نطاق أطروحة الماجستير التي أعدها للقب الثاني في جامعة حيفا, بتوجيه وارشاد الدكتور ايريس مانور – بنياميني.

هدف البحث العلمي هو فحص تعامل وتكيف اهل لمراهقين ذوي اعاقة ذهنية في الطائفة الدرزية بمقاييس الضغط النفسي، الشعور بالمتابعة والامل.

انتم مدعوون للمشاركة بالبحث العلمي بواسطة تعبئة الاستمارة المرفقة بهذه الرسالة. يتم جمع المعلومات بدون ذكر الاسم. لن يطلب من الاهل المشتركين ذكر اسمهم او أي تفصيل او اشارة دليلة اخرى .

بوّدي ان اضيف وأنوّه بعدة نقاط هامة إضافية :

(أ) تمّ السماح بالقيام بهذا البحث العلمي على يد مكتب العالم الرئيسي في وزارة التربية, خاضع لتصريح من قبله (قدّمت نسخة من التصريح لإدارة المدرسة ويمكن الاطلاع عليها حسب الطلب).

(ب) يتم نشر نتائج البحث بالطريقة التي لا تبيح التعرّف وكشف هوية المشتركين.

(ج) لست ملزماً\ملزّمة بالمشاركة بتعبئة الاستمارة. من حق كل أب\أم أن يقرر بالأبّ يملأ الاستمارة المطلوبة, دون أن يتأثّر أو يمسّ ابنه\ابنته من هذا باي طريقة.

اذا كنتم معنيين بالمشاركة بالبحث العلمي, ارسلوا لي رجاء الاستمارة بواسطة المغلف مع الطابع المرفق لهذه الرسالة. ممكن أيضاً ارسال الاستمارة (داخل المغلف) لظرف الذي سأضعه قرب سكرتارية المدرسة, وسأقوم بجمع كل الاستمارات التي ستصل (لا حاجة للتسجيل على المغلف أي اشارة تدل على هوية المرسل).

باحترام

مها ناطور , معدّة البحث العلمي

استمارة خلفية التوزيع الاجتماعي-السكاني

الوالدة العزيزة، من فضلك أجبني على الأسئلة التالية:

عمر الوالدة: _____

الجنس: 1. ذكر 2. أنثى

الحالة الشخصية: 1. متزوج\متزوجة 2. مطلق\مطلقة 3. أرمل\أرملة

الثقافة: 1. ابتدائية 2. ثانوية 3. فوق الثانوية 4. مهنية 5. جامعية

عدد سنوات الدراسة: _____

الميول الدينية: 1. علمانية 2. تقليدية (ملتزمة) 3. متديّنة

هل تعمل أين: 1. لا 2. وظيفة جزئية 3. وظيفة كاملة

هل تسكن\تسكنين بجانب: 1. أهل زوجتك\زوجك 2. أهلك 3. آخر

عدد الاولاد في العائلة: _____

أعمار الاولاد: _____

ما هو وضعك الصحي حسب رأيك: 1. جيد جداً 2. جيد 3. جيد بالتقريب 4. غير جيد

فيما يلي عدد من الاسئلة حول الابن\ الابنة ذوي اعاقة ذهنية:

الجنس: 1. ذكر 2. انثى

الجيل _____

ترتيب الابن\ الابنة بين إخوته\ها: 1. البكر 2. الوسط 3. الاصغر 4. آخر _____

ما هي درجة الاعاقة الذهنية لدى ابنك\ ابنتك حسب تقديرك؟

1. بسيطة 2. متوسطة 3. صعبة 4. عميقة

ما هي درجة استقلالية ابنك\ ابنتك في الحياة اليومية؟

1. مستقلة 2. بحاجة لمساعدة قليلة 3. بحاجة لمساعدة متوسطة 4. بحاجة لمساعدة كثيرة

استمارة إدراك الأهل للضغط النفسي (Pearlin & Schooler, 1978)

نطلب منك في هذا الجزء من الاستمارة أن تجيبني على عدد من الاسئلة، أشرأشيري إلى الإجابة الأنسب لك في كل بند.

حين تفكرين بالمتع وفي المشاكل التي تجدها/تجدينها مع زوجك/زوجتك, كيف كنت تصفها/تصفينها (كيف تشعرين)?

أشعر بأنني	بدرجة كبيرة	بدرجة متوسطة	بدرجة قليلة	قطعاً لا
لست سعيدة				
منزعجة				
محبطة				
متوترة				
قلقة				
مهملة				
مرتاحة				
ضجرة				
راضية				

حين تفكرين في خبرتك كوالدة كيف تشعرين?

أشعر بأنني	بدرجة كبيرة	بدرجة متوسطة	بدرجة قليلة	قطعاً لا
محبطة				
متوترة				
قلقة				
منزعجة				
لست سعيدة				
منهكة نفسياً				
لست واثقة بنفسي				

حين تفكرين في وضعك الاقتصادي كيف تشعرين?

أشعر بأنني	بدرجة كبيرة	بدرجة متوسطة	بدرجة قليلة	قطعاً لا
قلقة				
منزعجة				
لست سعيدة				
متوترة				
محبطة				
فأقد الأمان				
مرتاحة				
راضية				

استمارة الشعور بالمتابعة SOC – Antonovsky (1983, 1987)

امامك مجموعة أسئلة تتطرق لجوانب متعددة من حياتنا. لكل سؤال سبع امكانيات إجابة التي تتراوح من 1 وحتى 7 بحيث أن الاجابتين 1 و 7 هما الاجابتان القصويان. اذا كانت الكلمات التي بجانب الرقم 1 هي الاكثر ملائمة بالنسبة لك سجّل رقم 1 أما اذا كانت الكلمات التي بجانب الرقم 7 هي الملائمة لك سجّل رقم 7. اذا كنت تشعر/ين غير ذلك سجّل الرقم الاقرب اليك حسبما ترى. بين 1 و 7. اخترنا اختاري جواب واحد فقط لكل سؤال. من الواضح طبعاً انه ليست هناك اجابات صحيحة, الاجابة الصحيحة هي اجابتك.

1. عندما تتحدث/ين مع ناس , هل تشعر/ين بأنهم لا يفهمونك؟
لا اشعر هكذا ابداً 1 2 3 4 5 6 7 هناك دائما شعور كهذا

2. في الماضي , عندما كنت مضطراً للقيام بشيء يتعلق بالمشاركة مع الغير , هل كنت تشعر/ين أنك متأكداً ان ذلك لن يحدث
1 2 3 4 5 6 7 متأكداً بأن هذا سيتم يقيناً

3. فكراي بالناس الذين انت/انت بعلاقة يومية معهم, ما عدا الاقرب اليك. الى اي مدى انت /انت تعرف\ين معظمهم?
1 2 3 4 5 6 7 انت تشعر\ين بأنهم غريباء
انت تعرفهم/تعرفينهم جيداً

4. هل تشعر\ين بأنك لا تبالي بما يدور حولك؟
1 2 3 4 5 6 7 لفترات متباعدة أو ابداً لفترات متقاربة

5. هل حدث معك مرة في الماضي أنك فوجئت من تصرفات أناس تعرفهم/تعرفينهم جيداً؟
1 2 3 4 5 6 7 لم يحدث ابداً حدث دائماً

6. هل حدث مرة بأن أناساً وثقت بهم خيبراً أم لك؟
1 2 3 4 5 6 7 لم يحدث ابداً حدث دائماً

7. كيف تنظر الى الحياة؟
1 2 3 4 5 6 7 مثيرة جداً عادية جداً

8. هل كانت لك في الحياة حتى اليوم اهداف ومساعي؟
1 2 3 4 5 6 7 لم تكن لي ابدا اهداف ومساعي
كانت لي اهداف ومساعي واضحة جداً

9. هل تشعر/ين أحياناً أن الآخرين يعاملونك معاملة غير منصفة؟
1 2 3 4 5 6 7 لفترات متقاربة أو ابداً لفترات متباعدة

10. حياتك في العشر سنوات الاخيرة كانت:
1 2 3 4 5 6 7 مليئة بالتغيرات دون ان اعرف ما سيأتي لاحقاً مرتبة ومنسقة

11. الامور التي ستتعامل/ين معها في المستقبل ستكون غالباً:
1 2 3 4 5 6 7 مثيرة للغاية مملة حتى الموت

12. هل يحدث أحياناً بأن تشعر\ين بأنك في وضع غير مألوف وأنت لا تعرف\ين ما الذي يجب فعله؟
1 2 3 4 5 6 7 لأوقات متقاربة أو ابداً لأوقات متباعدة

13. كيف تبدو لك الحياة ؟

لأمر مؤلمة في الحياة 1 2 3 4 5 6 7
لا يمكن دائما إيجاد الحل

14. عندما تفكر/ين بحياتك , فأنت غالباً:
تشعر/ين إلى أي مدى 1 2 3 4 5 6 7
جيد أن نعيش
تسأل /ين نفسك لماذا
انت/انت موجود/ة

15. عندما تواجه/ين مشكلة صعبة عندها:
اختيار حلّ يكون دائما 1 2 3 4 5 6 7
أمر صعب ومحير
اختيار حلّ يكون دائما
أمر واضح جدا

16. الامور التي تعملها/ تعملينها في مهامك اليومية:
تسبب المتعة والقناعة 1 2 3 4 5 6 7
العميقة
تسبب المعاناة والملل

17. ستكون حياتك في المستقبل:
ملينة بالتغيرات دون 1 2 3 4 5 6 7
معرفة ما سيحدث
لاحقا
متعاقبة دائما ومنسقة

18. عندما كان يحدث معك شيء غير مُستحب في الماضي , كان توجّهك:
"أن تأكل" حالاً 1 2 3 4 5 6 7
أن تقول "حسناً, هذا
الموجود, يجب أن أعيش
مع هذا" وتستمر

19. بأية وتيرة تجول في خلدك افكار وأمر مشوشة?
في أوقات قريبة 1 2 3 4 5 6 7
في أوقات متباعدة
أو أبدا

20. عندما تقوم/ين بشيء يعطيك شعوراً لطيفاً:
أنت متأكدة بأن 1 2 3 4 5 6 7
الشعور اللطيف
سيستمر
أنت متأكدة/ بأنه سيحدث
شيئ ويخرب هذا الشعور

21. هل حدثت وشعرت بشعور كنت تفضّل /ي بأن لا تشعر/ي به?
لأوقات متقاربة 1 2 3 4 5 6 7
لأوقات متباعدة
أو أبدا

22. أنت تتوقّع /ي بأن تكون حياتك الشخصية في المستقبل:
بدون أهمية وهدف 1 2 3 4 5 6 7
ملينة بالأهمية
والأهداف

23. هل تعتقد/ين بأنه سيكون هناك دائما أشخاص الذين يمكن الاعتماد عليهم في المستقبل?
أنت متأكدة/ بأنه 1 2 3 4 5 6 7
سيكون كهؤلاء
أنت في شك كبير ان
يكون كهؤلاء

24. هل يحدث بأن يكون لديك شعور أنك لا تعرف/ين ما الذي سيحدث بالضبط?

لأوقات متقاربة 1 2 3 4 5 6 7
لأوقات متباعدة
أو أبدا

25. كثير من الناس حتى أولئك الذين يتمتعون بشخصية قوية, يشعرون أحيانا بأنهم مثل "مساكين". هل حدث وشعرت مرة بهذا الشعور؟

لم أشعر هكذا أبدا 1 2 3 4 5 6 7
شعرت هكذا لأوقات متقاربة

26. هل بعد حدوث امور, اتضح لك عادة أنك:

بالغت أو قللت من 1 2 3 4 5 6 7
اهمية الامور رأيت الامور بالنسب الصحيحة

27. عندما تفكر/ين بالصعوبات التي ستكون في الامور المهمة في حياتك , هل لديك شعور :

بأنك ستتج/ين دائما 1 2 3 4 5 6 7
بأنك لن تتج/ي بالتغلب على الصعاب بالتغلب على الصعاب

28. هل لديك شعور بأنه لا توجد أهمية للأمور التي تقوم/ين بها في حياتك اليومية؟

لأوقات متقاربة 1 2 3 4 5 6 7
لأوقات متباعدة
أو أبدا

29. هل يحدث بأن يكون لديك شعور ما وتشعر بأنك غير متأكد/ة بأنك ستستطيع /ين التحكم به؟

لأوقات متقاربة 1 2 3 4 5 6 7
لأوقات متباعدة
أو أبدا

استمارة الأمل THS

Snyder, Sympson, Ybasco, Borders, Babyak, & Higgins (1996)

الجمال التالية تصف كيف يفكر الامل, وكيف يتصرفون بشكل عام. اقرؤوا الجمل من فضلكم, وفكروا حيل كل جملة بما تفكرون وكيف تشعرون غالباً. أرسموا دائرة حول الرقم الانسب بالنسبة لكم. أجبوا على جميع الأسئلة, لا توجد اجابات صحيحة أو غير صحيحة.

1. أنا أفكر بشكل عام بأنني ناجح:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

2. أنا أستطيع أن أفكر بطرق كثيرة للحصول على الاهداف الهامة:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

3. أنا انجح في تحقيق معظم أهدافي:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

4. عندما تكون عندي مشكلة , أستطيع أن أجد طرقا كثيرة لحلها:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

5. أنا أعتقد وآمل أن تكون الامور التي قمت بها في الماضي مفيدة لي وأنها ستساعدني في المستقبل:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

6. حتى عندما يرغب آخرون بالتنازل, أنا اعرف بأنني أستطيع إيجاد طرق لحل المشكلة:

1	2	3	4	5	6
أبدا	لأوقات متباعدة	أحيانا	مرات كثيرة	معظم الوقت	دائما

נספח מס' 7 - ניתוחי רגרסיה היררכית עבור המרכיבים השונים של תחושת הלחץ ותחושת

הקהרנטיות של ההורים

ניתוחי רגרסיה לניבוי המרכיבים של תחושת הלחץ

טבלה מספר 1 – רגרסיה היררכית לניבוי לחץ זוגי

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	-0.019	.149	-.028	-0.115	.194	-.079	-.227	.185	-.157
גיל				-.132	.116	-.129	-.146	.107	-.143
מגדר				.247	.191	.169	.282	.174	.193
השכלה				.035	.175	.024	-.097	.162	-.068
מספר ילדים				.198	.167	.137	.106	.154	.073
ניהוליות							-.244	.099	-.315*
משמעות							-.125	.098	-.178
R ²		0.000			-0.016			0.155	
F		0.034			0.747			3.193**	

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

טבלה מספר 2 – רגרסיה היררכית לניבוי לחץ הורי

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	.303**	.120	.371	.348	.159	.284*	.180	.139	.147
גיל				-.028	.095	-.032	-.056	.080	-.065
מגדר				-.105	.156	-.085	-.073	.131	-.059
השכלה				.100	.143	.083	-.046	.122	-.038
מספר ילדים				.080	.137	.066	-.011	.116	-.009
ניהוליות							-.156	.075	-.237*
משמעות							-.234	.073	-.395**
R ²		0.092			0.048			0.328	
F		9.587**			1.812			6.866**	

** $p < 0.01$ * $p < 0.05$

טבלה מספר 3 – רגרסיה היררכית לניבוי לחץ כלכלי

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	.146	.172	.248	-.136	.220	-.080	-.335	.201	-.198
גיל				-.015	.132	-.013	-.048	.116	-.040
מגדר				.285	.216	.167	.328	.189	.192
השכלה				.469	.198	.279*	.286	.176	.170

מספר ילדים	.072	.190	.042	-.046	.167	-.027
ניהוליות				-.226	.108	-.249*
משמעות				-.268	.106	-.327*
R ²	0.021	0.041	0.270			
F	2.072	1.687	5.433**			
**p < 0.01 *p < 0.05						

ניתוחי רגרסיה לניבוי המרכיבים של תחושת הקוהרנטיות

טבלה מספר 4 – רגרסיה היררכית לניבוי תחושת המובנות

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	-.350	.190	-.183	.003	.241	.002	.214	.212	.112
גיל				-.002	.145	-.002	.043	.121	.032
מגדר				.013	.234	.007	.146	.200	.075
השכלה				-.695	.218	-.368**	-.363	.190	-.192
מספר ילדים				-.057	.205	-.030	.040	.171	.021
תקווה							.490	.107	.441**
לחץ הורי							-.166	.162	-.106
לחץ כלכלי							-.253	.112	-.223*
R ²	0.034	0.080	0.369						
F	3.371	2.429*	7.374**						
**p < 0.01 *p < 0.05									

טבלה מספר 5 – רגרסיה היררכית לניבוי תחושת המשמעות

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	-.816	.192	-.396**	-.600	.249	-.291*	-.316	.201	-.154
גיל				-.125	.150	-.085	-.092	.115	-.063
מגדר				.003	.241	.002	.105	.189	.050
השכלה				-.412	.225	-.202	-.060	.180	-.030
מספר ילדים				-.163	.211	-.079	-.049	.162	-.024
תקווה							.443	.101	.370**

לחץ הורי					
לחץ כלכלי					
R ²	0.157	0.161	0.513		
F	18.086**	4.138**	12.449**		
**p < 0.01 *p < 0.05					

טבלה מספר 6 – רגרסיה היררכית לניבוי תחושת הניהוליות

	מודל ראשון			מודל שני			מודל שלישי		
	β	SE B	B	β	SE B	B	β	SE B	B
קבוצה	-.163	.188	-.306	-.059	.247	-.112			
גיל				.006	.149	.008			
מגדר				.015	.239	.028			
השכלה				-.191	.223	-.355			
מספר ילדים				-.103	.210	-.192			
תקווה							.347**	.108	.379
לחץ הורי							-.242*	.163	-.373
לחץ כלכלי							-.247*	.113	-.277
R ²	0.026			0.007			0.342		
F	2.635			1.116			6.661**		
**p < 0.01 *p < 0.05									

Parenting Intellectually Disabled Adolescents in the Druze Community:
A Comparative Study of Druze Parents of Adolescents with and without
Intellectual Disability with respect to Stress, Sense of Coherence, and Hope

Maha Nattoor

Abstract

Parenting is a challenging task that includes pressures, conflicts and many doubts. However, this task brings great satisfaction, happiness and meaningfulness for parents. In addition to the conflicts and pressures that intensify as the child reaches adolescence, parents also face concerns about the future. When it comes to parenting adolescents with intellectual disabilities (ID) parenting requirements are even more challenging and the parent is required to acquire the knowledge and the skills that will enable him to cope with the many ongoing pressures.

Parenting children with ID has been extensively studied, but most of these studies were in the Western society and just a few of them focused on non-Western and unique communities that live alongside the Western society like the Druze community. The present study focuses on the Druze community due to the small number of studies focusing on them and due to the unique characteristics of this community where values and beliefs intertwine with everyday life and affect its members coping with life's challenges.

The purpose of this study is to learn about the experience of parenting an adolescent with ID in the Druze community while relating to measures of stress, sense of coherence and hope. The importance of this study stems from it being the first study

in Israel that aims to examine the experience of parenting an adolescent with ID in the Druze community. In addition, this study draws attention to the positive elements in this type of parenting, elements that may evoke hope among parents and decrease the high levels of stress associated with the growth of adolescent with ID.

There are two main questions in this research:

- Is there a difference, in the Druze community, in the emotional dimensions (stress, sense of coherence and hope) between parents of adolescents with ID and parents of adolescents without ID?
- Is there a difference, in the Druze community, in feelings of stress and hope between parents of adolescents with ID that have a high sense of coherence (SOC) and parents of adolescents with ID that have a low SOC?

The study population included 99 parents of Druze adolescents aged 12-21. 42 of them are parents of adolescents with ID and 57 are parents of adolescents without ID. Parents were asked to answer four self-report questionnaires: a demographic questionnaire constructed for the purpose of this study, the stress questionnaire (Pearlin & Schooler, 1978), the SOC questionnaire (Antonovsky, 1987), and the hope questionnaire (Snyder et al., 1996).

The findings of the study indicated aspects of differences and similarities between parents of adolescents with ID and parents of adolescents without ID. Among the aspects of difference, there was found a significant difference between the sense of parental stress, SOC, meaningfulness (one of the elements of SOC) and hope. Parents of adolescents with ID reported higher parental stress, and at the same time they reported lower SOC, meaningfulness and hope compared with parents of adolescents

without ID. However, parents from both groups reported similar feelings in the overall stress index, marital stress and economic stress, as well as in the index of both the Manageability and comprehensibility (elements of SOC). Comparing parents of adolescents with ID with a high SOC and parents of adolescents with ID with a low SOC, the formers reported a higher sense of hope; on the other hand, there was no difference in the index of stress.

By examining the correlation between the indices of the research among parents of adolescents with ID, a significant negative correlation was found between most components of SOC and mostly components of feelings of stress. Also, a significant positive correlation was found between the sense of hope and all the components of SOC including the overall SOC index. As for stress and hope, a significant negative correlation was found between marital and general stress and hope. In contrast, no significant correlation was found between the parental and economic stress and the sense of hope.

In the present research no correlation was found between the indices of the study and the gender of the parent or the number of children in the family. However, according to the education variable, a difference between the SOC and hope was found. In addition, the study included analyzes predicting indices of stress, SOC and hope which are discussed in detail below.

The findings suggest the need for further researches that will examine additional measures such as faith, acceptance, optimism and more; also, there is a need for studies examining the relationship between the characteristics of the Druze community, like the belief in reincarnation, fate determination and will of God, and parenting children with disabilities. Further studies may focus on the comparison

between fathers and mothers in the Druze community, parents of young children coping with ID, examining parents of adolescents and children coping with other difficulties such as autism and schizophrenia, and cross-cultural studies comparing the coping of Druze parents with the coping of parents in other cultures.

The findings of this study may contribute to the preparation of an optimized intervention programs for parents of adolescents with ID in the Druze community, in connection to the indices of stress, SOC and hope. The index of SOC may enable therapists to identify the focus of the difficulty for the parent (comprehensibility, manageability, or meaningfulness) and set relevant and optimized goals

**Parenting Intellectually Disabled Adolescents in the
Druze Community:
A Comparative Study of Druze Parents of Adolescents
with and without Intellectual Disability with respect to
Stress, Sense of Coherence, and Hope**

Maha Natoor
Supervised by: Dr. Iris Manor-Binyamini

Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the
Requirements for the Master's Degree, Department of Special Education,
Faculty of Education, University of Haifa

This work was supported by a grant from Shalem Fund for
Development of Services for People with Intellectual Disabilities in the
Local Councils in Israel

2014